

Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Diplomasininin Uzak Doğu Gelişmeleriyle İmtihanı (1895-1904)

The Position of Abdulhamid II And Ottoman Diplomacy in The Developments of Far East (1895-1904)

Cezmi Eraslan* , Umud Dere**

*Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
**Araş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

ORCID: C.E. 0000-0003-3475-310X;
U.D. 0000-0003-3407-8415

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Cezmi Eraslan,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: ceraslan@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 15.05.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
17.05.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
20.07.2020

Kabul/Accepted: 20.07.2020

Atıf/Citation:

Eraslan, Cezmi ve Dere, Umud. "Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Diplomasininin Uzak Doğu Gelişmeleriyle İmtihanı (1895-1904)." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 71 (2020): 317-346.
<https://doi.org/10.26650/TurkJHist.2020.017>

ÖZ

Bu makalede, Osmanlı Hâriciye Nezâreti'nin bir asırlık zaman zarfında devletin dış ilişkilerinde kazandığı önem tespit edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'nın kalıcı bir devlet kurumu olma süreci XVIII. asrın sonunda ikamet elçilikleriyle başlamıştır. Çalışma, 1895-1904 dönemindeki olaylar ve yazışmalar üzerinden kurgulanmıştır.

Başlangıçta bulunduğu başkentte yaşanan askerî hazırlığı dahi teşhis edemeyen elçisi ile anılan nezâretin, yüzyılın sonunda imparatorluk merkezine çok uzak olan Uzak Doğu'daki gelişmeleri, çıkacak savaşları öncesinden padişaha bildirdiği bir seviyeye geldiği görülmektedir. Osmanlı Devleti, kendisinin oyun kurucu aktör olmadığı bu yüzyılda denge politikaları takip etmiştir. Sultan II. Abdülhamid devrinde bilhassa dış siyasetteki her gelişme devlete muhtemel etkisi bakımından yakından izlenmiştir. Rusya ve İngiltere'nin olası ittifakının sonuçlarını tahmin eden II. Abdülhamid, Çin, Japonya, Cava ve Singapur gibi ülkelerde yaşayan Uzak Doğu Müslümanlarıyla yakın ilişkiler kurmuştur. Din kardeşliği teması üzerinden geliştirilen eğitim çalışmaları, bağlılıkları kuvvetlendirmiştir. Bu bağlılık, Osmanlı Devleti'nin bölge siyasetinde ihmal edilmemesi gerektiğini muhataplarına göstermiştir.

Anahtar sözcükler: Hâriciye Nezâreti, Sultan II. Abdülhamid, Uzak Doğu, Sefaretler

ABSTRACT

In this article, an attempt was made to determine the importance that the Ottoman Foreign Ministry gained in the foreign relations of the state over the course of a century. The process of becoming a permanent state institution of the Ottoman Ministry of Foreign Affairs started with the resident embassies at the end of the 18th century. The study is based on the events and correspondence between 1895-1904.

It is seen that the ministry, which was known for its representative who could not even identify the direction of the military preparations in the capital where he lived, reached a level that informed the Sultan about the developments and the coming wars at that period in the Far East, which were very far from the centre of the empire.

The Ottoman Empire followed balanced policies in this century, where she was not a leading actor.

During the reign of Sultan Abdulhamid II., every development - especially in foreign policy - was closely monitored for its possible impact on the fate of the state.

Abdulhamid II, who guessed the dangerous results of probable Anglo-Russian pact, communicated with the Muslims in India, China, Japan, Singapore and Java on the basis of Muslim brotherhood as a countermeasure.

Abdulhamid II. educational studies based on the subject of religious brotherhood, strengthened the ties between the Ottoman Caliphate and the Muslim World living under British colonial rule. These strengthened ties showed to whom it may have concerned that Ottoman Empire could not be neglected in policies relating to that region.

Keywords: Ministry of Foreign Affairs, Sultan Abdulhamid II., Far East, Embassies

Osmanlı Devleti'nin dış dünyayı devamlı takip ihtiyacı duyarak ilk daimî elçilikleri oluşturmasından günümüze kendini en fazla geliştiren, buna mukabil kadrosunun mahiyeti ve işlevinin yetersizliği daima eleştiri konusu olan kurumlarından biri de Hâriciye Nezâreti'dir. Bununla birlikte savaş meydanında kazanılan başarının diplomasi masasında kaybedildiği genel kabul görmüş bir hakikat gibi söyleneğelmektedir. Osmanlı dış işlerinin yürütülmesindeki teşkilatlanmanın ise savaşlarda başarı kazanılamadığı dönemlerden itibaren geliştiği görülmektedir. Nitekim Kalemîye sınıfından bir heyetin 1699 Karlofça Antlaşması görüşmelerinde kazandığı başarının, meslektaşlarının yolunu açtığı ifade edilmektedir¹.

Bu çalışma ile kendi iç ve dış meselelerinin yoğun gündemiyle uğraşan Osmanlı Devleti'nin oldukça uzak bir coğrafyada gelişen ve kendi sınırlarına ancak dolaylı etki edecek olayları nasıl takip, tefrik ve tahlil ettiğini ortaya koymayı hedeflemektediriz.

Uzak Doğu'nun uluslararası arenada paylaşıldığı sürecin on yıllık bir kısmını, Osmanlı Hâriciye Nezâreti belgelerinden inceleyerek, nezâretin gücünün nereden nereye geldiğini belirlemenin dönemin anlaşılmasına katkı sağlayacağı ümidindeyiz.

Giriş

Osmanlı Hâriciye Teşkilâtının Gelişimine Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nde dış ilişkilerin yürütülmesini üstlenen kadronun bir bakanlık seviyesine gelişi XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet idaresinde başlayan değişim ve dönüşümün bir sonucudur². Avrupalı devletlerin bilhassa 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı eriştiği askerî ve iktisadî üstünlük, devleti birçok alanda reform yapmaya zorlamıştır. Sultan III. Selim (1789-1807)'in tahta çıkması ile birlikte hız kazanan reform hareketleri içinde, dönemin siyaseti gereği dış ilişkilere ivme kazandırmak ve karşılıklı bir diplomasi usulünü³ ihdâs etmek amacıyla daimî

1 Aydın Çakmak, *Hariciye Nezâreti (1836-1924)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020, s. 3.

2 Çakmak, *a.g.t.*, s. 28.

3 Osmanlı Devleti için karşılıklı diplomasiye geçişin ilk adımı 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması olmuştur. Bu antlaşmayla beraber diplomatik ilişkilerin hukuki zeminini oluşturan tek taraflı "ahidnameler" in yerini, savaşılan devletle varılan mutabakata dayalı "muahedeler" almıştır. Zeynep Bostan, *Modern Osmanlı*

elçiliklerin açılmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda önce Londra'ya, ardından Paris, Viyana ve Berlin'e elçiler atanmıştır. Ancak bu dönemde dış işlerinin tam manasıyla yürütülebilmesi için gereken altyapı ve karar alma mekanizmaları oluşturulamamış, elçiliklerin işleyiş tarzı devleti temsilden çok yapılacak reformlar için fikir toplama ve Avrupa Devletleri'ni tanımaktan ibaret olmuştur⁴.

İlk ikâmet elçileri döneminde, Fransa'nın Mısır'ı işgâl hadisesi ayrı bir yere sahiptir. Paris Sefiri Seyyid Ali Efendi, bazı işgâl söylentilerini merkeze iletmekle birlikte işgâli öngörememiştir. "Karşısında Talleyrand gibi bir diplomasi âbidesi ile etkili bir basın gücü bulunan" Osmanlı Sefiri'nin, Fransızların Osmanlı'ya karşı iyi niyet ve dostluk ifadelerinden bahsettiği raporu İstanbul'a ulaştığında aslında işgâl başlamıştır. İlk deneyimlerin olumsuzluğu III. Selim gibi şair ruhlu, bestekâr ve derviş meşrep bir padişaha bile "ne eşek herif imiş" şeklinde bilinen ünlü hattını yazdırmıştır⁵. Beklenen neticelerin alınmadığı ilk sefirler deneyiminden sonra sefaret tercümanlarının maslahatgüzâr sıfatıyla istihdamları yoluna gidilmiştir⁶.

Uluslararası ilişkilerin artmasıyla birlikte tercümanların önemli hale gelmesi, bu husûda birtakım düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Öncelikle devlette tercümanlık hizmetlerini yürüten Rumların yerine Müslümanların getirilmesi düşünülmüş; fakat yapılan değişiklikler yalnızca Divân-ı Hümâyûn, Mektubî ve Amedî Odaları ile Reîsülküttâb'ın statülerinin tanzimiyle sınırlı kalmıştır. Divân tercümanlığının eskisi gibi Rumlara bırakılmasının en önemli nedeni ise, Müslümanların yabancı dil bilmemesi ve bilhassa Fenerli Rum ailelerin bu alanda kendi tekellerini oluşturmasından kaynaklanmaktadır⁸.

Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde de dış işleri sisteminin teşkilatlanması için önemli adımlar atılmıştır. Ancak bu devirde yaşanan Rus harpleri, Sırp isyanı, bağımsızlıkla sonuçlanan 1821 Yunan isyanı, Cezayir'in işgâli ve Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı gibi hadiseler, devletin varlığını ciddi anlamda tehlikeye düşürmüştür. Diğer yandan vuku bulan meselelerin dış kaynaklı olması, devletin dengeli ve ihtiyatlı bir dış politika takip etmesini zorunlu hale getirmiştir⁹.

Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019, s. 22.

4 Carter V. Findley, "Hariciye Nezâreti", *DİA*, c. XVI, İstanbul 1997, s. 179.

5 Çakmak, *a.g.t.*, s. 13.

6 Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 72.

7 Reîsülküttâb ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reîsülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001; Halil İnalçık, "Reîsülküttâb", *İA*, c. IX, İstanbul 1964, s. 671-683.

8 Cahit Bilim, "Tercüme Odası", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sayı 1, 1990, s. 33.

9 Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 52.

Divân Tercümanlığı yapan Rumların ulusçuluk fikrine kapılmaları ve özellikle 1821 Yunan isyanında Osmanlı Devleti aleyhine faaliyet göstermeleri, tercümanlık işinin Müslümanlara verilmesi meselesini yeniden gündeme getirmiştir. Bu mânâda birtakım girişimlerde bulunulsa da istenilen netice alınamamış, bunun üzerine 23 Nisan 1821 tarihinde yayınlanan hatt-ı hümayûnla, tercüman yetiştirmek ve yabancı dil öğretmek amacıyla “Tercüme Odası” kurulmuştur. İlk zamanlar başarılı çalışmalar yapamayan müessesese, sonraki yıllarda dil ve diplomasi bilen Müslümanların sayısının artmasıyla adeta devletin bürokrat yetiştirme merkezi haline gelmiştir. Nitekim özellikle Tanzimat dönemine damga vuracak olan Âli, Fuad ve Safvet Paşalar bu odada yetişen bürokratlardan bazılarıdır¹⁰.

Sultan II. Mahmud döneminde, batı tarzında bir hükûmet oluşturma kararı, yetişmiş eleman eksikliğini de ortaya çıkarmıştır. Bunu gidermek amacıyla bir yandan kurumlar teşkil edilirken; diğer yandan dengeli bir dış siyaset takip edebilmek ve diplomasi kanalını en etkin şekilde kullanabilmek amacıyla daimî elçiliklerin yeniden açılmasına karar verilmiştir. Aynı minval üzere “Reisülküttâblık” yerine 1836 yılında “Hâriciye Nezâreti” kurulmuştur. Düzenleme neticesinde Reisülküttâb, Hâriciye Nâzırı olmuş ve nâzırlara “Paşa” unvanı verilmiştir. Ayrıca 1837 yılında Divân-ı Hümayûn kalemlerinden Mektubî ve Amedî kalemleri iç ve dış işleriyle uğraşmak üzere iki alt birime ayrılmış, böylece Hâriciye Nezâreti’nin yalnızca dış işleriyle ilgilenmesi sağlanmıştır. 1839’da ise Tercüme Odası, Mühimme Odası, elçilik ve şehbenderlik hizmetleri de Hâriciye Nezâreti’ne bağlanarak müessesenin teşkili tamamlanmıştır¹¹.

Yapılan düzenlemeler neticesinde Tanzimat Devri’nde Bâb-ı Âli’nin en iyi organize olmuş birimi haline gelen Hâriciye Nezâreti, 1853-1856 yılları arasında cereyan eden Kırım Savaşı’ndan sonra ise oldukça önemli bir konuma yükselmiştir. Savaşın neticesinde imzalanan Paris Barış Antlaşması ile Avrupa siyasetinin bir parçası haline gelen Osmanlı Devleti, diplomatik unsurları daha fazla kullanmaya başlamıştır. Buna karşın 1839-1871 yılları arasında padişaha ait olan iktidarı kendi kontrolleri altına alan Tanzimatçıların, özellikle bürokraside arttırdıkları memur sayısı denetimden çıkmalarına ve kendilerine karşı bir muhalefet¹² hareketinin oluşmasına neden olmuştur. Ancak uluslararası hareketliliğin fazla olduğu dönemde bürokratik sarsıntılardan en az etkilenen kurum Hâriciye Nezâreti olmuş ve 1871 yılına gelindiğinde en gelişmiş teşkilâta ve modern bir yapıya sahip hale gelmiştir¹³.

10 Bilim, “a.g.m.”, s. 35; Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi*, s. 52.

11 Bostan, *a.g.t.*, s. 64-67.

12 Kendilerine “Yeni Osmanlılar” adını veren ve hemen hepsi zaman zaman Bâb-ı Âli Tercüme Odası’nda çalışmış olan bu grubun üyeleri, devletin dışişlerinin yürütülüş şekli kadar Avrupa siyasi sistemlerini de öğrenme fırsatı yakalamışlardır. Batı tarzında yetişmiş bir nesil olmalarına rağmen özellikle Tanzimat döneminin en önemli Paşaları olan Âli ve Fuad Paşalara şiddetle karşı çıkan Yeni Osmanlılar, hedef olarak, mutlakiyet idaresini meşrutî idareye dönüştürerek Âli Paşa’nın her yerde hâkim nüfuzuna son vermeyi amaçlamışlardır. Yeni Osmanlıların düşünce sistemi ve faaliyetleri ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

13 Carter V. Findley, “19. yy’da Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Gelişme”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 260-261; Çakmak, *a.g.t.*, s. 39-40.

Osmanlı modernleşmesinin en önemli adımlarının atıldığı Sultan II. Abdülhamid döneminde ise dış politika, iç uygulamalarda olduğu gibi köklü değişikliklere sahne olurken aynı şekilde uç eleştirilere de maruz kalmıştır. Kızıl sultanlıktan ulu hakanlığa uzanan bu değerlendirmelerin önemli bir kısmının padişahın dış politikası üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Sultan II. Abdülhamid zamanında Tanzimat Devri'nden farklı olarak "saray merkezli" siyaset ön plana çıkmış ve Bâb-ı Âlî'nin bürokratik gücü kırılmıştır. I. ve II. Meşrutiyet yılları hariç tutulduğunda yaklaşık otuz yıllık süreci kapsayan bu dönemde devletin yeni merkezi Yıldız Sarayı olurken, devlet kurumlarının küçük birer muadili de bu sarayda teşkil edilmiştir¹⁴.

Sultan II. Abdülhamid, dış politikada öncelikle siyasi alanda dış müdahaleyi en aza indirmenin gayreti içerisinde olmuş, öte yandan devlet ve toplum yaralarının sarılması için barış ve tarafsızlığın zorunlu olduğu anlayışını benimsemiştir. Hedefleri doğrultusunda iç ve dış politikanın tek elden kontrolünün gerekliliğine inanan Padişah, seleflerinden ayrı olarak sadrazam veya herhangi bir vekile mutlak vekâlet vermekten kaçınmıştır. Bu anlayış, II. Abdülhamid'in dış politikayı da bizzat kendisinin yürütmesi sonucunu doğurmuştur¹⁵. Ayrıca büyük güç ittifaklarına katılmadan devletin koruyamayacağı kanaatine varılan bu dönemde, dış politikada köklü diyebileceğimiz birtakım değişimler de göze çarpmaktadır. Nitekim eski müttefik İngiltere'nin bilhassa Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Osmanlı taraftarlığından gittikçe uzaklaşması¹⁶, Rusya ile kurulan ilişkileri olumlu yönde etkilemiş ve iki devlet arasında 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan beri en uzun barış dönemi başlamıştır. Diğer yandan İngiltere ve Rusya'yı dizginlemek için on dokuzuncu asrın ikinci yarısının en hızlı yükselen ve güçlenen yıldızı Almanya ile yakın ilişkiler geliştirilmiştir¹⁷.

Sultan II. Abdülhamid devrinde Hâriciye Nezâreti'nin teşkilât yapısı ve konumu değerlendirildiğinde, Tanzimat yıllarında Bâb-ı Âlî'nin yükselen yıldızı olan Nezâretin 1880 yılından sonra eski konumunu kaybettiği göze çarpmaktadır. Şüphesiz dış politikada padişahın tüm yetkileri kendi elinde toplamış olması bunun en büyük nedenidir. Öte yandan uluslararası

14 Çakmak, *a.g.t.*, s. 41.

15 Selim Deringil, "II. Abdülhamid'in Dış Politikası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. II, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 304.

16 Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den uzaklaşmasındaki en büyük nedenlerden biri 1870'lerde İngiltere'de Osmanlı Devleti'ni desteklemeye değmez bulan Gladstone önderliğindeki muhalefet hareketinin güçlenmesidir. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni en gerekli anlarda yalnız bırakması Sultan II. Abdülhamid'in dış politikada farklı hamleler denemesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu siyasi durum hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2019, s. 42-49.

17 Gökhan Çetinsaya, "Dış Politika", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, ed. Coşkun Yılmaz, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, İstanbul 2012, s. 93. Osmanlı Devleti'nin Almanya ile kurduğu yakın ilişkiler ve Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006.

ilişkilerde mabeyn başkâtibinin ve bir ölçüde sadrazamların da rol aldığı bu dönemde, Hâriciye nâzırları daha çok idarî görevlerini icra etmekle mükellef kılınmışlardır. Bu mânâda sarayın ön plana çıkması, Hâriciye Nezâreti'nin çalışma biçimini ve fonksiyonlarını ciddi ölçüde etkilemiştir. Ancak devletin içinde bulunduğu durum, bürokratik gelişimin devam etmesine ve nezâretin uzmanlaşma açısından kayda değer bir gelişim göstermesine sebep olmuştur¹⁸.

Sultan II. Abdülhamid'in Sadâret makamına kendisine tamamiyle bağlı ve tâbi şahsiyetleri getirdiği bu dönemin ağırlıklı konuları arasında bütün büyük devletleri ilgilendiren Ermeni olayları, Girit, Makedonya islahâtı, Bağdat demiryolu projesi sayılabilir. İngiltere'nin Rusya ittifâkı ihtimali ile korkuttuğu padişah, Almanya alternatifi ile rahat bir nefes almaya çalışmıştır. II. Abdülhamid'in kendi girişimi ile bölgede oyun kurmak ve olaylara yön vermek gücünden mahrum olduğu bu dönemde Hâriciye Nezâreti'nin bilgi kanalları üzerinden bütün dünyayı takip etmekten geri kalmadığını ise arşiv belgeleri bize göstermektedir.

Özetlenecek olursa Sultan II. Abdülhamid döneminde Hâriciye Nezâreti, kendi sınırının ötesindeki gelişmeleri günü gününe ve dikkatlice takip etmiş; ancak bu bilgiyi uluslararası siyasette politika belirlemek için değil, kendisi üzerinde uygulanan politikaları bozmak üzere kullanabilmiştir.

1. Osmanlı Hâriciyesi'nin 1895 Yılı Gelişmelerine Bakışı Üzerine Tespitler

1895-1905 arası dönemde Uzak Doğu, Kore merkezli bir paylaşımın sahnesi olmuştu. Çin ve Japonya arasında paylaşılamayan Kore'nin kontrolü, 1884'te Türkistan Hanlıkları'nın istilâsını bitiren Rusya'nın gündeminde de ana konu haline gelmişti. Rusya'nın Pasifik Okyanusu'na açılabilirdiği nokta olan Vladivostok altı ay karla kaplı olduğundan yöneticiler daha işlevsel çıkışlar aramışlardı. Nitekim Mançurya üzerinden ve Kore hizasından sıcak denizlere inebilmeyi esas politika haline getiren Rusya, bu politikasında 1904-1905 Japon-Rus Savaşı'na kadar başarılı olmuştu. İngiltere ise bu süreçte Rusya, Fransa ve Almanya'nın doğrudan baskı uygulamasına karşı Japonya'nın yanında görünmüş; ancak kendi sanayi ürünleri için daha çok limanı serbest ticârete açmak için çalışmaya devam etmişti. İngiltere'nin bu tavrı öncelikle 1830'lardan itibaren 'afyon savaşları' sonrasında elde ettiği kazanımların muhafazasına yönelikti. Fransa da müttefiki Rusya'nın yanında ve güney Çin'de nüfuz bölgeleri edinmişti. Amerika ise daha çok Çin ile Japonya arasındaki arabuluculuk rolü ile Pasifik Okyanusu'ndaki nüfûz alanlarını muhafaza ve geliştirme amacı gütmüştü.

On dokuzuncu asrın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nin başında bulunan Sultan II. Abdülhamid'in bir süre pašaların kontrolünde gittiği; ancak 1878 Nisan'ında Meclis-i Mebusân'ı tatil ettikten sonra idareyi neredeyse tamamen eline aldığını biliyoruz. Kıbrıs'tan

18 Bostan, *a.g.t.*, s. 64-67.

sonra 1882 yılında Süveyş ve Mısır'ı elde eden kadim dost İngiltere için Osmanlı Devleti'nin artık eski stratejik önemi taşımadığını gören padişah, İslâm Birliği politikasına yönelmişti. İç ve bilhassa dış politikada İslâm dünyasının birliği vurgusu ses getirmişti. II. Abdülhamid yönetimindeki dış politikanın, başta İngiltere olmak üzere Müslüman sömürge sahibi devletleri Osmanlı Devleti ile daha dikkatli ilişkiler sürdürmeye zorladığını söyleyebiliriz.

Bu dönemde, batılı devletlerin Doğu Anadolu merkezli reform istekleri sonucu Ermeni terör eylemleriyle uğraşan Osmanlı Devleti'nin, Uzak Doğu'da ikamet elçiliği bulunmuyordu. Bölgede olup bitenleri yakından takip etmeye çalışan Hâriciye'nin başlıca haber kaynakları Londra ve Petersburg sefâretleriydi. Bölgeye yakın baş şebenderlikler, Avrupa basını ve haber ajanslarının bültenleri de gelişmelerin zamanında öğrenilmesi ve hükûmet merkezine aktarılmasını sağlayan önemli kaynaklardı. Bununla birlikte gelişmelerin mahiyeti hakkındaki etraflı yorumların Paris kaynaklı oldukları da dikkat çekmekteydi.

Kore Hükûmeti'nin Çin destekli muhafazakâr tavrına karşılık, Japonya destekli yenilikçi reform hareketlerinin talepleri ve eylemleri ülkede karışıklık oluşturuyordu. 1876 Kangwa Antlaşması'ndan sonra Kore'ye gelen Japonların hukukunu korumak için altı bin asker gönderen Japonya'nın, Seul'u zapt ettiği, 1894 Temmuz'unda Batı basınına yansımıştı. Kore Kralı'nın asker talep ettiği Çin'in de üç bin kişilik bir ordu göndermesi savaşın yakın olduğunu gösteriyordu. Basın organlarının isabetle dikkat çektiği nokta bu iki gücün kendi halinde bırakılmayacağıydı. Nitekim Londra'da yayınlanan *Spectator Gazetesi'ne* göre “Kore adasının mâlik bulunduğu birçok güzel limanları nazar-ı itibara alarak gerek Rusya ve gerek İngiltere, mezkûr adanın hâl-i hâzırını muhâfaza ile Kore'nin Çin veyahut Japonya eline geçmemesine gayret edecekti”. Gazetenin öngörüsü kara muharebelerini Çinlilerin kazanacağı yönündeydi. Bununla birlikte Japonya'nın deniz savaşlarında galip geleceği de muhakkak görülmüştü. İlginç olanı “her (ikisi de) Avrupa devletleri tarafından vuku bulacak teklifâtı kabul etmeye mecburdur”¹⁹ hükmüydü. Hakikaten savaşın kazananı olan Japonlar, daha antlaşmalar teati edilmeden üç büyük batılı devletin dayatmasıyla karşı karşıya kalmıştı²⁰. Japonya, Çin'den aldığı stratejik toprakları geri vermek zorunda bırakılmıştı.

Japonya ile Çin arasındaki savaş hakkında ilk ayrıntılı haber Washington Sefâreti'nden gelmişti. Olayı doğru aktaran sefirin Japonya'nın savaş sebebi hakkındaki yorumu ise ilginçti. Kore'nin Çin'e vergi verdiği; ancak Japonya'nın Kore Kralı'na istediğini yaptırdığına dikkat çekilen yazıda, 1884 çatışmasına atıfta bulunularak Çin'in Kore işlerini, ancak Japonya ile beraber görebilmeyi kabul etmesiyle Japonların çekilmesinin temin edilebileceği ifade edilmişti. Savaş, bundan üç hafta önce Çin'in, Japonya'nın kendi menfaatini muhafaza için Kore'ye asker sevk etmesine gösterdiği tepki sonucu ortaya çıkmıştı. Sebep olarak son

19 23 Haziran 1310 (5 Temmuz 1894) tarihli Avrupa gazeteleri tercümesi, BOA, Y.PRK.TKM, 32/1.

20 TNA, FO, 405/335, Mr. O'Connor to the Earl of Kimberley, from Peking, May 7 1895. (Merkeze ulaştığı tarih 23 Haziran 1895'tir).

yıllarda Japonya’da gerçekleştirilen ıslahatlar gösterilmişti. “Sırf Avrupa tarzı medeniyete tevfikân icrâ edilen ıslahatın” ahalinin büyük kısmı tarafından iyi görülmemesi üzerine “re’s-i kârda bulunanlar işbu adem-i hoşnudîyi izâle için Çin aleyhine ilân-ı harp etmişlerdi”²¹. Bu savaşın Avrupa için de safları belirginleştirecek bir özelliği olduğuna dikkat çeken elçi, Amerika’nın elini serbest bırakmak için tarafsız görünmekle beraber Japonya’ya meyli olduğunu belirtmişti. Çünkü “Kore kıt’ası Amerika ticâret ve menafî’i için gayet müsait bir mahreçti. Amerika hükûmeti orada yalnız başına i’âmâl-i nüfûz edebilmek için Avrupa devletleriyle ittifâk etmek istemiyordu”. Neden sorusunun cevabı ise şu şekilde verilmişti: “Zira hükûmet-i müşarûnileyha Japonya tarafından Kore’ye tavsiye olunan ıslahat sayesinde yevmen mineleyyâm memleket-i mezkûreyi idâreten değil fakat ticâreten zabt ü teshîr edebileceğini ümid eylemekteydi”²². Büyük devletlerin politikalarının esasını serbest ticâret ve imtiyazlı ortaklık kavramının oluşturduğunun bilincinde olan sefir, nezdinde bulunduğu ülkenin politikasını büyük bir isabetle aktarmıştı. Zira Amerika, Çin ile yaptığı anlaşmalar nedeniyle taraflar arasında hakem pozisyonundaydı.

İngiltere, savaşın başlamasıyla tarafsız kalacağını ilan etmiş ve kendi kontrolündeki liman, körfez ve karasularındaki uygulamaya dair nizamnâmeler yayınlamıştı. Osmanlı Sefiri de bu nizamnâmelerin birer nüshasını Hâriciye Nezâreti’ne göndermişti. Böyle bir durumda Osmanlı Devleti ne yapmalıdır sorusundan hareketle “Saltanat-ı Seniyye ile münasebât-ı dostanede bulunan devletler beyninde bir muharebe zuhurunda memâlik-i şahanede mer’iyyü’l icrâ olmak” ve “ona göre bir nizamnâme lâiyhası tanzim olunmak üzere” belgeler Şûrâ-yı Devlet Riyâseti’ne gönderilmişti²³. Öyle anlaşılmalıdır ki devletin bu konuda mevcut birikimi ve bir hazırlığı yoktu. Şûrâ-yı Devlet’in hazırladığı taslağın hukuk müşavirleri ve uzmanlar tarafından incelendikten sonra padişaha arzı istenmişti²⁴.

Londra Sefâreti’nden gelen yazıda, Osmanlı Sefiri’nin, Çin Hükûmeti’nin barış için devletlerin aracılığına müracaat ettiği haberini İngiliz Dışişleri Bakanı Kimberley ile sohbeti sırasında teyit ettirmeye çalıştığını, ancak başaramadığını görüyoruz. İngiliz siyasetçi, diğer devletlerin tavrının hükûmetince meçhul olduğu, başlıca hükûmetlerin kararı belli olmadıkça sonucun kestirilemeyeceği yanıtını vermişti. Afrika sömürüsü için Fransa-İngiltere görüşmelerinin âkıbetini sorduğunda ise görüşmelerin Paris’te yapıldığı cevabından “işlerin zorlukla yürüdüğü” neticesini çıkarmıştı²⁵.

21 Washington Sefareti’nden gelen 3 Ağustos 1894 tarihli yazı. BOA, Y.A.HUS, 308/4, lef 3.

22 BOA, Y.A.HUS, 308/4, aynı belge.

23 Bab-ı Âli Daire-i Sadaret Amedi Divan-ı Hümayun 984/Sadrazam Cevad Paşa’nın 21 Ağustos 1310 (2 Eylül 1894) tarihli yazısı, BOA, Y.A.HUS, 308/113.

24 Sultan II. Abdülhamid, dış politikasının esasında her manasıyla İngiltere’nin yer aldığı bir işareti olan bu durumu sürgün günlerinde de ifade etmiştir. Atıf Hüseyin Bey, *Sultan II. Abdülhamid’in Sürgün Günleri*, yay. haz. Metin Hülâgu, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 175.

25 8 Teşrin-i sâni 1310 (20 Kasım 1894) tarihli Londra Sefaret-i Seniyyesi’nden varid tahriratın tercümesi. BOA, Y.A.HUS, 313/48, lef 2. Hariciye Nezâreti’nin yazısı da aynı tarihtedir.

2. Oyun Kuran Değil, Seyreden ve Tedbir Almaya Çalışan Osmanlı Devleti

Sadrazam Cevad Paşa'nın "Afrika mesâiline dâir İngiltere ve Fransa devletleri beyninde cereyan etmekte olan müzakerâtın netice-pezîr olduğu halde mesâil-i mezkûre ol vakit bitmiş hükmüne gireceğini"²⁶ arz etmesi kendisi de Afrika'da toprak sahibi olan Osmanlı Devleti'nin yöneticilerinin mücadelesi fikrinden ne kadar uzak olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

1894 yılı sonunda İngiltere'nin, Rusya ile Orta ve Uzak Doğu'daki bazı meselelerde uzlaşmaları, Londra Sefareti'nin dikkatini çekmişti. 1894 Sason ayaklanmasının sert bir şekilde bastırılmasından dolayı yoğun dış baskı altına giren Osmanlı Hükûmeti'ni ise tabii olarak telaşlandırmıştı. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Kimberley'e İngiliz-Rus yakınlaşmasının boğazlar üzerinden Osmanlı Devleti'ni alakadar edecek bir netice çıkarıp çıkarmadığını soran Osmanlı Sefiri, aldığı cevabı nakletmişti. İngiliz Dışişleri Bakanı, "Çin ve Japon muharebesinin kesb edeceği netayice karşı devleteynin müttefikü'l-efkâr bulduklarını"²⁷ beyan etmişti. Bu, mevcut anlayışı göstermekle birlikte Osmanlı diplomatinin sorusuna cevap değildi. Zira herkes tarafından bilinen gerçek, devletleri bu aşamada en çok alakadar eden şeyin ticaretlerinin zarar görmemesi olduğuydu. Nitekim sonucun çıkarlar açısından değerlendirilmesi ve yapılacaklar konusunda aynı fikirde olmaları kadar tabii bir durum yoktu.

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Kimberley, iki taraf arasındaki bu yakınlaşmanın "Bahr-ı Sefid ve Siyah Boğazlarınca bir gûna itilâfı tazammun etmeyeceğini ve eğer bu mesele mevzu'bahs olacak olur ise keyfiyetin vakit ve zamanıyla bildirileceğini dahi ilave eylediği"²⁸ cevabını da vermişti. On dokuzuncu asır boyunca bölgesel değişime yol açan savaş veya ihtilaller sırasında Osmanlı yöneticilerinin ilk önceliğinin İstanbul ve Akdeniz Boğazları'nın tahkîm edilmesi olduğu hatırlanırsa bu hassasiyetin sebebi kendiliğinden ortaya çıkacaktı. Devlet kendi varlığını tehlikede görmekteydi.

Sefire göre, İngiltere Dışişleri Bakanı, mecliste kendisine yöneltilen bir soru üzerine bu beyanda bulunduğu için cevabın dikkate alınması gerekliydi. Ancak İngiliz Başbakanı Salisbury'nin Osmanlı Sadrazamını doğrudan tehdit etmesini unutamayan Osmanlı Hükûmeti, bu görüşmelerin devletin mukadderâtı üzerinde bir fikir birliğine yol açmayacağını endişeyle takip etmişti. Nitekim Sadâret, Londra Sefiri'nden ayrıntılı olarak konuyu araştırmasını isterken Petersburg Sefareti'nin de aynı araştırmayı Rusya tarafında yapması için talimat gönderme gereği hissetmişti²⁹. İstanbul'da Ermeni olaylarının gündemde olması dolayısıyla artan Türkiye-İngiltere gerginliği, hükûmeti ihtiyatlı olmaya zorlamıştı.

26 Sadrazam Cevad Paşa'nın 10 Teşrin-i sâni 1310 (22 Kasım 1894) tarihli arzı, BOA, Y.A.HUS., 313/48 lef 1.

27 Sadrazam Cevad Paşa'nın 28 Teşrin-i sâni 1310 (10 Aralık 1894) tarihli arzı, BOA, Y.A.HUS., 315/12, lef 1.

28 BOA, Y.A.HUS., 315/12, aynı belge.

29 BOA, Y.A.HUS., 315/12, aynı belge.

Nitekim o günlerde Başbakan Salisbury, Anadolu ıslahâtı konusunda ısrarlıydı. Osmanlı Devleti'nin yaşamaya devam etmesinin tek sebebinin bir İngiliz-Rus anlaşmasının henüz olmaması olduğu tehdidinde bulunmuştu³⁰.

Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya arasındaki bir anlaşmadan bu kadar ürkerken, Hâriciye Nezâreti, Çin-Japon Savaşı sonunda imzalanan anlaşma ile Tibet üzerindeki İngiliz-Rus itilâfinin maddelerini içeren raporu 27 Ekim 1895'de Sadâret makamına sunmuştu³¹. Sadrazam Kâmil Paşa da konuyu yorumsuz olarak 29 Ekim'de Padişaha arz etmişti. Çin ile Japonya arasındaki savaşı bitiren 17 Nisan 1895 tarihli Şimonoseki Antlaşması'nın maddeleri ve Tibet üzerindeki uyuşmanın sonucuna dair raporun bu kadar geç gelmesi ise dikkate değer görünüyordu. Zira Almanya'daki ve Petersburg'daki Osmanlı sefirleri haberi adeta günü gününe vermişti.

3. Osmanlı Yönetiminin Japonya'yı Örnek Alması

Dış politika uygulamalarında İngiltere'yi örnek almakla birlikte Osmanlı Hâriciyesi'nin Çin-Japon savaşı sırasında Japonya'yı yakın takibe aldığı ve büyük devletlerle ilişkilerini eşitlik çerçevesinde yürütme çabasından Osmanlı Devleti'nin faydasına olacak şekilde yararlanmaya çalıştığı görülmektedir. Sadrazam Cevat Paşa'nın Washington Sefiri Mavroyeni Bey³²'in bir yazısı üzerine padişahın onayını alarak Hâriciye Nezâreti'ne verdiği emir son derece dikkat çekicidir. Zira Mavroyeni, “Japonya'nın Amerika ile yeni bir ticâret anlaşması için görüşmelerde bulunduğunu haber almıştı. Asıl önemli olan ise “Japonların eski anlaşmaları ilgâ etmeye çalışmaları” olmuştu. Batılı devletlerin ticâretine açıldığı süreçte her birine ayrı ayrı kapitülasyonlar vermek zorunda kalan Japonya, bunlardan kurtulmaya çalışmaktaydı. Bu yolda Osmanlı deneyimini öğrenmek için bir girişimleri de olmuştu. Sefir, “yeni bir ticâret anlaşması müzakeresine girilmek şartıyla” Osmanlı Devleti için de eski anlaşmaların ilgâsını Amerika Hükûmeti'nden talep etmenin uygun olacağını bildirmişti. Sultan II. Abdülhamid bunu son derece olumlu karşılayarak gerekli izin ve talimâtın verilmesini emretmişti³³. Aynı zamanda Osmanlı sanayi ürünlerinden bazılarının Japonya'da

30 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VIII -Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 142-143.

31 BOA, Y.A.HUS., 338/68, lef 2, 4.

32 1887-1896 yılları arasında Washington Sefiri olarak görev yapmış olan Alexandre Mavroyeni (1848-1929), meşhur sertabib-i şehriyârî yani padişahın birinci doktoru ve Âyan Meclisi üyesi Spiridon Mavroyeni Paşa'nın oğludur. Alexandre Mavroyeni, Washington Sefirliği'nin yanı sıra 1902-1904 yılları arasında Sisam Beyi, 1908'de Âyan Meclisi üyesi ve 1911-1912 yılları arasında da Viyana Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Mavroyeni Bey'in, Washington Sefiri olarak görev yaptığı yıllar, başta Ermeni gâilesi olmak üzere birçok önemli olayın yaşandığı bir dönemdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilâl N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2005, s. 97-98.

33 Sadrazam Cevat Paşa'nın Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği 26 Eylül 1894 tarihli yazısı. BOA, *BEO.AYN.d*, 1634/252. Yapılan görüşmelerin olumlu netice vermediği bu teşebbüs için bkz. Selçuk Esenbel, *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 287; Eraslan, *a.g.e.*, s. 370.

ve bazı Japonya ürünlerinin Osmanlı ülkesinde aranan ürünler olacağı tespit edilmişti. Bu zeminde Japonya ile bir ticâret anlaşması yapmanın çok faydalı olacağı düşünülerek devletin menfa'atine uygun şekilde yeni bir anlaşma için teşebbüse geçilmesi emri verilerek netice alınmaya çalışılmıştı.

4. Günü Gününe Takip=Hâriciyenin Başarısı

Berlin Sefâreti'nden 24 Nisan 1895 tarihinde gelen telgraf, üçlü devletler ittifâkının anlaşmanın ta'dîli için talepte bulunduğunu bildirmekteydi. Sefir, "maksad ezcümle 'Liaotong' arazisinin Japonya'ya terkine müte'allik olan ve düvel-i müşarüneyhimin menaf'î ticâriyelerini sekte-dâr eden şartın ta'dîli imiş"³⁴ haberiyle Uzak Doğu paylaşımını günü gününe takip ettiğinin ve işin özünün ne olduğunu bildiğinin mesajını vermişti. Hakikaten İngiliz arşiv belgelerinde de aynı günlü haberler söz konusuydu³⁵. Nitekim İngilizlerin Tokyo'daki maslahatgüzârı da anlaşmanın parafe edilmesinin ardından üç devlet ile Çin Hükûmeti arasındaki görüşme trafiğinin dikkat çekici şekilde arttığını ve Çin'in Japonya karşısında ezilmesine izin vermeyeceklerini belirtmişti. Ticâretlerini her iki tarafta geliştirmek için bu durumu fırsata çevirecekleri âşîkârı. Ancak bu süreçte üç devletin Çin'i desteklemesine mukabil İngiltere'nin Japonya tarafına meylettiği dikkat çekmekteydi³⁶. Aynı şekilde Petersburg Sefiri'nin de 26 Nisan 1895 tarihli yazısı dikkate şâyandı. Sefir, bir gün önce Rusya Dışişleri Bakanı ile yaptığı sohbette edindiği bilgileri aktarmıştı. "Liaotong şib-i ceziresi ile Port Arthur Limanı'na müte'allik şerâit ve ahkâmın tebdilini istihsâl maksadıyla" Tokyo'daki Rusya, Almanya ve Fransa sefirleri tarafından bir gün evvel Japonya hükûmetine müştereken ve suret-i dostâne bir beyanname verilmiş olduğunu öğrenmiş ve hemen Hâriciye Nezâreti ile paylaşmıştı³⁷.

Savaşın sonunda imzalanan anlaşma ile Japonya, sahip olduğu pozisyonun kendileri açısından kabul edilemeyeceğini "Mu'ahede-i hâzıra ile Pekin'e birkaç hat ve mesafede adeta yeni bir Cebelîtarık tesis mi edilmiş olacaktır?" sorusuyla ilan etmişti. Bu anlaşmanın asıl amacı Uzak Doğu'ya huzur ve barış getirmektir. Oysa "mu'ahede-i hazıra da münderiç şart bunun aksini intâc edecektir." sözleriyle Rusya, anlaşmanın bu halini yeni bir savaşın davetçisi olarak gördüğünü belirtmişti. Rus Dışişleri Bakanı, İngiltere'nin bu teşebbüste yer almamasının Rusya'da rahatsızlık yarattığını bildirmişti³⁸.

34 Berlin Sefâret-i Seniyyesinden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 28 Şevval 1312 (24 Nisan 1895) tarih ve 140 numaralı telgrafnamenin tercümesi. BOA, Y.A.HUS, 326/5, Lef 2. Hariciye Nazırı, haberi 1 Zilkade 1312 (26 Nisan 1895)'de Sadaret'e arz etmiştir. (Arşiv belgesinde nazırın, haberi 30 Şevval 1312'de arz ettiği belirtilmektedir. Ancak Şevval ayı 1312'de 29 geçtiğinden tarih sehven yazılmış olmalıdır.) Sadrazam Cevad Paşa da 2 Zilkade 1312'de (27 Nisan 1895)'te konuyu Baş Kitabet'e arz etmiştir.

35 TNA, FO, 228/11884, Mr. Trench' ten O'Connor'a (6 Mayıs 1895).

36 TNA, FO, 405/335, Mr. O'Connor to the Earl of Kimberley, from Peking, May 7 1895, received 24 June.

37 Petersburg Sefâret-i Seniyyesi'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 26 Nisan 1895 tarih ve 262 numaralı telgrafın tercümesi. BOA, Y.A.HUS, 326/29, lef 2. Hariciye Nazırı, bu evrakı 2 Zilkade 1312 (27 Nisan 1895) tarihinde Sadaret'e arz etmiştir.

38 BOA, Y.A.HUS, 326/29, aynı belge. Sadrazam Cevad Paşa'nın arzı 3 Zilkade 1312 (28 Nisan 1895) tarihlidir.

Rusya'nın rahatsızlığı ve netice alınmaz ise güç kullanacağına dair bir bilgi, 21 Eylül 1895 tarihinde Kuzey Kafkasya'da bulunan Taygan Şehbenderliği'nden gelmişti. Şehbender, beldesinde bulunan topçu beşinci livasının iki bataryasının harekete hazır olma emri aldığını istihbâr etmişti. İstihbârâtına göre askeri birlikler "Aksâ-yı Şark'a gidecekti. Zira Rusya Hükûmeti, Japonya'nın Mançuri havalisi hakkındaki metâlib ve müdde'iyâtına karşı durmak için Sibirya hududu üzerinde kuvâ-yı küllîye cem' ü tahşîd eylemekteydi"³⁹.

Sultan II. Abdülhamid söz konusu süreçte İngiliz ve Rus Hükûmetlerinin hareketlerini hassasiyetle takip etmekteydi. Nitekim Hâriciye Nezâreti, İngiliz Hükûmeti'nin program dışı toplandığını haber alınca sebebini sefaretten sormuş; "Çin ve Japonya muhârebесinin suver-ı muhtelifе cereyanına karşı ittihâzı lâzım gelen meslek-i hareketi müzâkere etmek maksadına mebni olduğu"⁴⁰ cevabını almıştı.

Savaş sonrası sürecin de Hâriciye Nezâreti ve sefâretlerin kontrolünde olduğunu, yazışmalar bize göstermektedir. New York Şehbenderliği'nden Hâriciye'ye 1 Temmuz 1313 (13 Temmuz 1897) tarihinde gelen yazıda "Kore şib-i ceziyesinin Fransa ve Almanya'nın müzâheretiyle bilâ-zahm Rusya himâyesi altına girmesi ve Rusya'nın Aksâ-yı Şark'ta peyderpey tevsi'i kuvvet ve nüfûz eylemekte bulunması Japonyalılarınca mucîb-i endişe-i mahsûs olarak keyfiyet kendilerince adeta bir mes'ele-i hayâtiye hükmünü almış ve Rusya'nın o yoldaki temayülâtına sed çekmek için İngiltere ile akd-ı ittifâk lüzûmu üzerinde çalışmaya başladıklarını"⁴¹ bildirmekteydi. Ayrıca Japon basınında sürecin değerlendirilmesini içeren yazılar tercüme edilerek gönderilmişti. Burada Rusya'nın dünyanın hâkimi gibi görünmekle beraber bu şerefi hak etmediği, hiçbir şey yapmadan sadece Japonların kazançlarını elinden alarak Çin'e hâkim olduğu tespiti yapılmıştı. İngiltere'nin uzak durmasına mukabil Fransa'nın Rus Çarı'na teslim olduğu, Almanya'nın da Kore'nin esir olması için Rusya'ya yardımcı olduğu iddia edilmekteydi.

Japon basınının mu'teber gazetelerinde, İngiltere ve Japonya'nın Rusya'nın ilerlemesini durdurmak ve Kore'yi korumak için bir ittifâk yapmaları ümidi ifade edilmekteydi. Asıl dikkat çekici öngörü, 1895 Çin-Japon savaşından on sene sonra Rusya ve Japon savaşının kaçınılmaz olacağıydı⁴². İngiliz-Japon ittifâkının 1902'de, Rus-Japon savaşının ise 1905'te yapıldığını dikkate aldığımızda Japon gazetecilerin ferâsetine, uzak görüşlülüğüne şapka çıkarmak lazım gelecektir. Sefâretin, gözlemediği ülkelerin nabzını ve olayların gidişini doğru değerlendirdiği ve merkezi bilgilendirdiği anlaşılmaktadır.

39 Taygan Baş Şehbenderliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 24 Eylül 95 tarih ve 1733 numaralı tahriratın tercümesi BOA, Y.A.HUS, 337/132, lef 3. Hariciye Nezâreti, durumu 3 Teşrin-i evvel 1311 (15 Ekim 1895) tarihinde Sadaret'e arz etmiştir. Sadrazam Kâmil Paşa'nın Baş Kitabete arzı ise 4 Teşrin-i evvel 1311 (16 Ekim 1895) tarihli dir.

40 BOA, Y.A.HUS, 320/86. Hariciye Nezâreti, konuyu 9 Şubat 1310 (21 Şubat 1895) tarihinde Sadaret'e sunmuştur. Sadaret ise durumu 10 Şubat 1310 (22 Şubat 1895)'da padişaha arz etmiştir.

41 BOA, Y.A.HUS, 376/36, lef 2. Hariciye Nazırı, konuyu 24 Ağustos 1313 (5 Eylül 1897) tarihinde Sadaret'e arz etmiştir.

42 BOA, Y.A.HUS, 376/36, aynı belge.

1894-1895 Çin-Japon Savaşı'ndan sonra Kore'de, Rus nüfûzu ve kontrolü en üst düzeye çıkmıştı. Elbette savaşmadan, maddi bir güç harcamadan sadece diplomasi yoluyla kullanarak Japonların savaş yorgunluğundan istifade ederek bu neticeye ulaşmak takdir edilecek bir sonuçtu. Rusya bunu yaparken Kore'deki askeri varlığını güçlendirmeyi de ihmal etmemişti. Seul'daki diplomatik temsilcilerin korunması için otuz subay ve sekiz yüz asker gönderilmesine karar verdiğini Tokyo'da Ajans Nasyonal'den gelen bir telgraf haber vermekteydi. Beyoğlu Postanesi'nden aktarılan 23 Eylül 1897 tarihli telgraf, Japon siyasetçilerinin Rusya'ya karşılık verebilmek için İngiltere ile kat'î bir ittifak yapılması arzusunda olduklarını da yazmaktaydı. Bu telgrafa göre Tokyo basını, ittifakın gerçekleşmek üzere olduğu haberlerini yapmaktaydı. Uzak Doğu'da Rus yayılmasının Hindistan dolayısıyla İngiltere tarafından istenmeyeceği gerçeğinden hareketle bu neticenin çıkarılmakta olduğu anlaşılıyor. Gerçekten de savaştan sonra gönderilen askerler ile kuvvetlendirilen ve Rusya konsoloslughuna getirilen Kore Kralı, 11 Şubat 1896-Şubat 1897 arasında bir yıl burada Rusya gözetiminde kalmaya mecbur olmuştu⁴³.

Petersburg Sefareti müsteşarı tarafından Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nin Teselya'daki varlığı hakkında Rus Hükûmeti'nin görüşlerinin aktarıldığı bir yazıda, "Kore Kralı'nın oğlunun vefâtı dolayısıyla Rusların telâş ettiklerini Japonya Sefiri, İngiliz Sefiri'nden nakletmiştir. Ayrıca "Kore'de bir iş olmuş ise de ne olduğu iyice anlaşılamamıştır"⁴⁴ diyerek çaresizliğini ifade etmekten de çekinmemişti.

Petersburg Sefâreti tarafından 28 Mart 1314 (9 Nisan 1898) tarihinde gönderilen Resmî Gazete kupürü, "Rusların Kore'de sahip olduğu nüfûz" başlığıyla aktarılmıştı. Kore Kralı'nın Rusya konsoloshânesinde kaldığı bir yıllık sürede Rus askerî ve mâlî danışmanları Kore yönetiminin isteğiyle Seul'da görev yapmaya başlamışlardı. Ancak Kore'de yabancı hâkimiyetinden rahatsız olan milliyetçilerin örgütlenerek tepki göstermesi üzerine, Kore Kralı harekete geçmek zorunda kalmıştı. Kralın, "Kore hükûmetinin bizzat idâre-i u' mûra muktedir bulunduğu ve binaenaleyh idâre-i dâhiliyesince artık bir gûna mu'avenet ve müzâheret-ı ecnebiye'ye ihtiyâc olmadığını beyânı" Kore'deki Rus askeri öğretmenleri ve mâliye müşavirinin vazifelerini şüpheli bir hale getirmişti. Bu durumun "Rusya'nın Kore hakkındaki iyi niyet ve dileklerine uygun düşmediği için Rus elemanların gerekli olup olmadığının Kore Kralı'ndan bir kere daha sorulması" Seul'daki maslahatgüzârından istenmişti. Kore Kralı ise "vakt-i ihtiyâçta vuku'bulan mu'avenet ve müzâheretten dolayı beyân-ı teşekkür ile beraber umûr-ı mâliyenin islâhı ve kuvâyı askeriyenin dahi tensikince elyevm bir gûna müzâherata muhtâc olmadığı" cevabını vermişti. Ayrıca Kore hükûmdârının yapılan yardımlar dolayısıyla Rus Çarı'na teşekkür için elçi göndermeye müsa'ade istediği

43 Andrew C. Nahm, *Kore Tarihi ve Kültürü*, çev. Ali Rıza Balaman, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1998, s. 121.

44 Petersburg Sefaret-i Seniyye Müsteşarı Esseyid Mehmed Behaeddin tarafından 15 Şubat 1313 (27 Şubat 1898) tarihinde gönderilen yazı. BOA, Y.PRK.EŞA, 28/88, lef 2.

bilgisi paylaşılmıştır⁴⁵. Bu istek bir teşekkür ve mecburiyetin ifadesini sağlamaya yönelik gibi görünmektedir.

Mâlî durumun yeterli olduğu iddiasını kabul eden Rusya, askerlerini çekme niyetinde olmadığını “Kore’nin ahvâl-i dâhiliyesince hissolan hâl-i bîkarârî’ye binâen bir müddet Seul’daki Rusya sefaretinin ma’iyetinde kalacaklarını Kore Hükümeti’ne bildirmişti”⁴⁶. Bununla birlikte Rusya, kendi ayakları üzerinde durduğu beyanı dolayısıyla Kore’nin iç işlerine müdahaleden geri duracağını belirterek; ancak aksi takdirde bir gelişme olursa “Kore ile hem hudut bir devlet-i muazzama sıfatıyla hâiz olduğu hukûk ve menâfi’ni muhâfazaya iktizâ eden tedâbîre tevessül eyleyecektir” uyarısında bulunmuştu. Hâriciye Nezâreti, bu gelişmeleri 18 Nisan günü Sadâret makamına aktarmıştı.

Osmanlı Hâriciye Nezâreti’nin Uzak Doğu paylaşımı sürecine ilişkin değerlendirmesini gösterecek en yetkili ağızlardan biri olan Nezâret Müsteşarı Artin Efendi, 7 Temmuz 1900 tarihli mütalaasında sürecin ne kadar iyi anlaşıldığını göstermekteydi. “Zann-ı çâkerâneme nazaran düvel-i müşarünileyhin ve Japonya Hükümeti nihayetü’l emr memâlik-i Çinîyeyi kısmen zabt edecekleri bedihidir”⁴⁷. Yani Japonya ve diğer devletler Çin’i kısmen de olsa istilâ etmişlerdi. “Tavizler Muharebesi” veya “Çin karpuzunun kesilmesi” olarak tarif edilen süreç Çin’i parçalamıştı⁴⁸. Asrın genel karakterine uygun olarak bu paylaşma askeri işgâl yerine Vietnam’dan Kore’ye zaten bir şekilde kontrol ettikleri coğrafyada daha içerilere doğru gidecek şekilde ticari imtiyazların genişletilmesi olacaktı. “Ancak bu defa vâki’ olan ittifâkları evvel emirde memâlik-i mezkûrede âsayaşın kuvve-i cebriye ile i’ade ettirilmesi maksâdına mübteni olup âkibette iddia edecekleri külliyetli tazminâta mukâbil zaten Çin sevâhîl-i vasia’sının mühim parçaları yani ‘Annamdan Kore’ye’ kadar kimini fiilen zabt ve kimine ma’nen icrâ-yı nüfûz etmiş oldukları büyük limanların beher devlete ait olan hinterlandları içeri doğru tevsi’ etmekti”. Diğer taraftan işgâllerin onur kırıcı olduğu düşüncesiyle kuvvetlenen milliyetçilik akımı ve ortaya çıkan yabancı düşmanlığının sevkiyle intikâm alma girişimlerine karşı da yalnız bırakılmasına dikkat edilecekti. “Çinlilerin Avrupalılara karşı olan a’davet-i şedîdenin semeresi olarak kariben Avrupa üzerine icrâsını şimdiden tasavvur ettikleri toptan muhâcemenin önünü almak isteyeceklerdi. O halde Çinlilerin hücum-ı müstâkili bittabi’ kâbil olamayacaktır”⁴⁹.

Artin Efendi, “Rusya’nın ihtirâ-gerdesi olan ma’hûd ıslahât notasının ale’lhusus Avrupa’nın bu aralık Aksâ-yı Şark’ta olan endişeleri sırasında mütala’a-i âbidâneme göre bir

45 Rusya’nın Kore’de haiz olduğu nüfuza dair 7 Mart 1898 tarihli St. Petersburg gazetesinde yer alan tebligatı hâvi gazete parçasının tercümesi. BOA, HR.SYS, 1368/16.

46 BOA, HR.SYS, 1368/16, aynı belge.

47 Hariciye Müsteşarı Artin Efendi’nin 24 Haziran 1316 (7 Temmuz 1900) tarihli mütalaası. BOA, Y.PRK.HR, 27/73.

48 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 770-774.

49 BOA, Y.PRK.HR, 27/73.

gûna hâiz-i ehemmiyet olmadığı...⁵⁰ ifadesiyle, bütün bu gelişmelerin Osmanlı siyasetini nasıl etkileyeceğini öncelikle dikkate almakta ve böyle bir siyasi ortamda Rusya'nın Doğu Anadolu ıslahâtı konusundaki taleplerinin Avrupa'da karşılık bulmayacağı kanaatini seslendirmekteydi.

5. Fransa'nın Politikasına Bakış

Hâriciye Nezâreti, 1902 tarihli Japonya-İngiltere anlaşmasından sonra 1894 yılında uzlaşmış olan Fransa ve Rusya'nın anlaşma hakkında yaptıkları beyanâtı da etraflı olarak tartışmıştı. Fransa, 1870 yenilgisinden sonra Avrupa'da Almanya'ya karşı yalnız kalmamak adına Rusya ile bir ittifak aramıştı. Önce genelkurmay başkanları daha sonra ise hükümetler arasında yapılan bu anlaşma, esas itibarıyla Avrupa merkezli olmuştu. Uzak Doğu paylaşımında Fransa'nın Rusya'nın güdümünde olması hem Fransız parlamentosunda hem de diplomatik çevrelerde merak edilmiş ve eleştiri konusu olmuştu⁵¹. Nitekim Paris Sefâreti'nden 2 Nisan 1902 tarihiyle alınan yazıda, parlamentodaki eleştirilere yer verilmişti. "Paris Mebusu Mösyö Donis Kuşan" tarafından irâd olunan suâllere cevaben Mösyö Delkase cânibinden vuku' bulan beyanâtın Meclis-i Mebusânca bâridâne telâkki edilmesi ziyâdesiyle câlib-i dikkat olmuştu. Süferâ ile Rusya mehâfil-i siyasiyesi işbu bürûdetin farkına varmışlardı⁵². İngiltere ile iyi ilişkiler kurma yanlısı olarak bilinen Dışişleri Bakanı Delkase'nin Rusya ile ortak hareketinin amacının aslında İngiltere ile ittifaka zemin hazırlamak olduğu değerlendirmeleri de yapılmaktaydı⁵³.

Dışişleri'ne yapılan eleştirinin amacı "Fransa'nın bu yeni mu'âhedenâme ile ne gibi ta'ahhüt altına girdiğini ve tâbir-i âhârla Rusya, İngiltere veya Japonya tarafından 'Mançuri' veya Kore'de düçâr-i ta'arruz olduğu takdirde Fransa'nın ne yapacağını bilmekten ibâret"⁵⁴ görülmüştü.

19 Mart'taki ortak duyuru ile "Rusya ve Fransa Hükümetlerinin menfa'atlerini birlikte koruyacaklarının bilindiğini belirten sefir, Dışişleri Bakanı'nın konuşmasından "müstakilen bir takım iğtişâşat ve ihtilâfât ve hatta bir harp zuhûr edeceği anlaşılıyor ki, işte bu ihtimâl şimdi ba'îs-i endişe olmaktadır" diyerek çekişmenin savaşa gidebileceği endişesini ifade etmekteydi. Diğer yandan 1894 ittifakının "bugüne kadar Fransa'ya Avrupa'daki hudûdunu temine ve devlet-i müşarünileyhâyı Almanya tarafından vuku' bulacak her gûna ta'arrûzdan muhâfazaya" yönelik olduğuna dikkat çekmişti. 19 Mart 1902 bildirgesi ile anlaşmanın kapsamı genişleyerek "Mançuri arâzi-i vasi'âsını Rusya'ya te'min maksâdına mübtenî gibi

50 BOA, Y.PRK.HR, 27/73.

51 Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 435.

52 Paris Sefâret-i Seniyyesi'nden Hariciye Nezâreti'ne 2 Nisan 902 tarihiyle varid olan 180 numaralı tahriratın tercümesi. BOA, Y.A.HUS, 427/99, lef 2.

53 Nitekim 1904 Entente Cordiale Anlaşması, bunun sonucu olarak görülmektedir. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 435.

54 BOA, Y.A.HUS, 427/99, lef 2.

görünüyor”⁵⁵ ifadesiyle sefir, Çin üzerinde bir yayılmaya temas etmeden sadece statükoyu koruma iddiasına kimsenin önem vermediğine işaret etmişti. Çin’in muhtemel paylaşımı için Rusya, İngiltere ve Japonya’nın ihtiyâtlı hareket ettiklerine de dikkat çeken sefir, Fransa’nın Cezayir ve Tunus’a karşı bir saldırı ihtimâlini yok sayıp “Japonya ve İngiltere’nin ilk darbe-i ta’arrûzuna ma’rûz olan Hindîçini ve Madagaskar müstemlekâtını ne için tehlikeye ilkâ ettiği suâlinin”⁵⁶ akla geldiğini belirtmekteydi.

Osmanlı diplomatları anlaşma metinlerini genelde yorumsuz olarak merkeze bildirmektedir. Nitekim 30 Ocak 1902 tarihinde İngiltere ile Japonya’nın anlaşması üzerine uzun süre tepki göstermeyen Rusya’nın, müttefiki Fransa ile birlikte 19 Mart’ta yayınladığı beyânnâme Sadrazam Said Paşa’nın 23 Nisan 1902 tarihli arzına konu olmuştu⁵⁷.

Müttefiklerin, kendileri gibi sömürge paylaşma yarışında bulunan doğrudan veya dolaylı rakipleri Almanya, Avusturya, Belçika, Çin, İspanya, Amerika, İngiltere, İtalya, Japonya ve Felemenk (Hollanda) Hükümetlerine gönderdiği beyânnâme şöyleydi:

“Müttefik olan Rusya ve Fransa hükümetleri Aksâ-yı Şark’ta statüko ile sulh ve müesâlemet-i umûmiyenin te’mini ve kâffe-i müel ve akvâmın ticâret ve sanayi’ine küşâde bulunması iktizâ eden Çin ve Kore’nin muhâfaza-ı istiklâli maksâdıyla 30 Kânûn-ı Sâni (Ocak) 1902 tarihinde İngiltere ve Japonya hükümetleri beyninde akdedilen mukâvelenâmede kendi politikalarının esasını teşkil eden kava’id-i esâsiyenin te’yid olduğunu müşâhede ettiklerinden dolayı fevkalâde mahzûz olmuşlardır”⁵⁸.

Fransa-Rusya ittifâkı, Uzak Doğu’da mevcut durumun korunup barışın te’mini ve bütün milletlerin ticâret ve sanayi’ine açık tutulması gereken Çin ve Kore’nin istiklâlini korumak maksatlı her girişimden memnun olmaktadır. Ancak menfaatleri zedelenir ise birlikte koruyacaklarını da muhâtapları bilmeliydi.

Fransa ve Rusya Devletleri işaret edilen husûslara uyulmasını husûsi menfa’atleri için âdeta kefil gibi görmüşlerdi. Bununla birlikte iki müttefik, diğer devletler saldırır veya Çin’de yeni bir karışıklık çıkarsa “Çinin tamâmiyet-i mülkiyesiyle serbest-i terakkiyatı sektedâr ve kendi menafi’i mahsusâları düçâr-ı tehlike olur ise menafi’lerini muhâfazaten tedâbir-i lâzimeye tevessül etmek hakkını muhâfaza edeceklerdi”⁵⁹. Burada Hâriciye’nin biraz geriden takibi söz konusu edilebilir. Büyük devletlerin genel politikalarıyla ilgili olarak sefirlerin ve yöneticilerin benzer bir şekilde ve aynı tespitite bulduklarını görmek ise önemlidir.

55 BOA, Y.A.HUS, 427/99, aynı belge.

56 BOA, Y.A.HUS, 427/99, aynı belge. Bu belge Hariciye Nezâreti’nden Sadaret’e 24 Nisan 1902’de sunulmuş olup, Sadaret’in Baş Kitabet’e arzı 27 Nisan 1902 tarihlidir.

57 Sadrazam Said Paşa’nın 23 Nisan 1902 tarihli arzı. BOA, Y.A.HUS, 427/72, lef 3. Hariciye Nezâreti’nin aktardığı, Petersburg Sefareti’nin yazısı 7 Muharrem 1320 (16 Nisan 1902) tarihlidir.

58 BOA, Y.A.HUS, 427/72, aynı belge.

59 BOA, Y.A.HUS, 427/72, aynı belge.

6. Osmanlı Hâriciyesinin Gözünde Almanya'nın Durumu

İngiltere ve Japonya'nın ittifâkı Almanya'da da hayretle karşılanmış olmakla birlikte rahatsızlık yaratmamış görünmektedir. Hatta Osmanlı Devleti'nin Berlin Sefiri'ne göre memnu'niyet dahi söz konusudur. Zira Avrupa ile Çin'in ticâretini artırmaya vesile olabileceği düşünülmektedir. Nitekim sefirin, "Görüştüğüm zevâtın fikir ve ifâdelerine nazaran Almanya'ca bu keyfiyet umûmiyetle sûret-i müsa'adetkârânede telâkki edilmiş olup mu'ahede-i münâkide'de cây-ı endişe bir cihet görülmemekte ve mu'ahede-i mezkûrenin Avrupa ile Çin beynindeki münasebât-ı ticâriyenin tevessü'üne medâr olacağını zan ve tahmin edilmektedir"⁶⁰ ifadeleri bu durumu ortaya koymaktadır.

Almanya'nın da sömürge yarışındaki hedefleri arasında "iktisadi menfa'at birinci mertebeyi işgâl eylediğinden" hükûmet bu gelişmeden memnun olacaktır. İngiltere'nin Japonya ile ittifâkına yapılan en dikkat çekici yorumlar Japonya'nın reformlar sayesinde geldiği seviyedir. "Kırk sene evvel düvel-i mütemeddine sırasında güçlkle kendini ta'dâd ettirebilen Japonya'nın elyevm oldukça mühim bir mevki'i ihrâz ve İngiltere gibi bir devlet-i kaviiyyü'sş-şekîmeyi meveddet ve ittifâkına mürâca'at arzusuna sevk eyleyecek derecede kuvvet ve miknet iktisâb edebilmesi sahihân şâyân-ı hayret olduğu ketmedilmemektedir"⁶¹. İngiltere, Fransa ve Almanya'nın hiç fark gözetmeden birinci önceliği ticârî çıkarlarına verdikleri bilinmektedir. Birinin imtiyazlı olduğu yere diğerleri de çok kolay girdikleri için bundan rahatsız olmadıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan Japonya'nın uluslararası ticârete açıldıktan sonraki 40 yıl içinde İngiltere'yi kendi ittifâkına cezbedebilecek noktaya gelmesinin uyandırdığı hayret Berlin'de gündem olmuştur.

7. Osmanlı Hâriciyesi'nden Muhatapların Hedeflerine Ayrıntılı Bakışlar

Osmanlı Hâriciyesi'nde dış dünya ve bilhassa İngiltere'nin siyâseti hakkındaki en etraflı değerlendirme Bern ve Brüksel ile birlikte Paris Büyükelçisi Sâlih Münir Paşa⁶² dan gelmiştir. Sultan II. Abdülhamid devrinin en önemli diplomatlarından biri olan Paşa'nın görüşlerini, 2 Ağustos 1903 tarihli ayrıntılı raporundan aynen alıntılarla aktarmaya gayret edeceğiz.

a. İngiltere'ye Bakış

Sâlih Münir Paşa, İngilizler için en önemli olan konunun ticârî çıkarı olduğunu tespit etmişti. "İngilizlerin politikasında eser-i nasfet ve u'lvîyyet ve samimiyet ve fütüvvet yoktu.

60 Berlin Sefaret-i Seniyyesi'nden Hariciye Nezâreti'ne 16 Şubat 902 tarihle varid olan 35 numaralı tahriratının tercümesi. BOA, Y.A.HUS, 425/113, lef 3.

61 BOA, Y.A.HUS, 425/113, aynı belge.

62 Salih Münir (Çorlu) Paşa için bkz. Ali Birinci, "Münir Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 330. Ayşe Osmanoğlu da hatıralarında, babasının Salih Münir Paşa'yla yakın ilişkileri olduğunu, Yıldız'da ağırladığını nakletmektedir. Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 122.

Düvel-i sâireye karşı tavr ü mu'ameleleri İngiltere'nin icabât-ı husûsiye-i mevki'asına ve menâfi-i ticâriyesine göre menfa'atperestâneydi". Sâlih Münir Paşa, İngiltere Adası'nın nüfusun ihtiyâcını karşılayacak kadar ürün vermemesi nedeniyle yöneticilerin dışardan erzâk temin ederek halkın nafakasını temin etme mecburiyetinde olduklarına dikkat çekmekteydi. Nitekim kaynakların umuma yayılıp genişlemesi fabrikaların ihtiyaçtan fazla mal ve eşya üretmesiyle sonuçlanmıştı. Münir Paşa da bu ürünleri kâr ederek satıp kazanç elde etmek için "müstemlekâta ve mahreçlere ihtiyâc-ı mübrem ve a'zîmi vardır" görüşüyle açıklamıştı. Bir diğer deyişle "İngiltere'nin mâbihi'l-hayati, müstemlekeler ve mahreç-i ticâretleriydi. Ahalisinin refah ve sa'adet ve serveti ve hükûmetin bekâ-yı kudret ve şevketi bunların vücuduyla kâimdi"⁶³. Hindistan gibi dünyanın en büyük ve en zengin kıtasını ve değişik yerlerde pek çok müstemlekeyi elinde tutmasına karşın ada nüfusunun artması ve ticâretin gelişmesiyle sına'î mamuller de arttığından mevcut müstemlekeler ihtiyaca yetmemekteydi. Dolayısıyla mevcutla yetinmeyen ve hep daha çok elde etmeye odaklanan bir siyaset anlayışıyla karşı karşıya bulunduğunu hükûmetine ve padişahına ihtar etmekteydi.

Münir Paşa'ya göre müstemleke konusu hayati derecede önemli olduğundan, gösterilen ehemmiyet anlaşılır mahiyetteydi. "İngiltere'nin müstemlekât ve serbestî-i ticâret husûsuna kemâl mertebe ehemmiyet vermesi ve te'min-i müraselât ve münâkalâtına fevka'lâde i'tinâ eylemesi tabi'iydi". Ada devleti olması dolayısıyla hem sahilleri hem de müstemlekelerine ulaşım vasıtaları ve yollarının dış müdahaleden korunması şarttı. Bu sebeple kendisiyle savaşması ihtimali olan devletler deniz kuvvetlerinde eşit donanma meydana getirmişti. Ancak bu donanmanın görevini yapabilmesi için "başlıca geçit ve boğazların yani turûk-ı ticâret-i âleme hâkim nokat-ı mühimme-i bahriyenin de elde bulunması" gerekmekteydi. İngilizler, öteden beri bu düşünceyle "Cebel-i Tarık, Malta ve Aden ve sair birçok nokât-ı mühimmeyi peyderpey zabt ve işgâl eylemişlerdi"⁶⁴.

Sâlih Münir Paşa, bu tavrın sebebini adeta bir mecburiyet olarak izah etmekteydi. "İngilizlerin müstemleke ve mahreçleri ile olan yolları kesilip ticâretleri sektedâr edilse bir kısım ahali ile miktarı milyonlara bâliğ olan birçok halk ve amele için aç kalıp telef olmak tehlikesi muhakkaktı". Paşa, son yirmi yılın politika âleminde yaşanan iki önemli gelişmenin İngilizlerin bu politikasını etkilediğini belirtmekteydi. Birincisi "Almanya ve Fransa ve İtalya ve Rusya'nın sanayi'î dâhiliye ve gümrüklere müte'allik nizamâtı usul-i himâyete tevfikân bi't-tasmîm yüksek târifeler vaz'ıyla emtia'î dâhiliyelerinin sürümüne hizmet ve İngiltere emtia' ve eşyâsının duhûl ve revâcını tas'îb etmeleri"⁶⁵. Sanayileşmede İngiltere ile yarışır hale gelen devletler, kendi üretimlerini korumak için yüksek vergiler koyarak

63 Salih Münir Paşa'nın, Sefaret-i Kübra'yı Saltanat-ı Seniyye-i Osmaniye Paris'ten, Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabeti'ne gönderdiği siyasi raporu. BOA, Y.PRK.EŞA, 43/35.

64 BOA, Y.PRK.EŞA, 43/35.

65 BOA, Y.PRK.EŞA, 43/35.

İngiliz mallarının ülkelerine girişini ve satılmasını zorlaştırmaktaydılar. Hem sermayedarlar hem de ticâret erbâbını zarara sokan bu tavır hükûmeti de doğrudan etkilemişti.

İkinci önemli sebep ise yine sömürge yarışına katılan Almanya ve Fransa'nın İngiliz sanayiine rakip olarak ortaya çıkmalarıydı. "Almanya ve Fransa, İngiltere'nin bilâ-mâni mal ve emti'a gönderip sattığı ve ehven ve fâideli surette İngiltere'nin zahirece olan noksanını tedârik ve sanayi'nin muhtâc olduğu mevadd-ı ibtidâîyeyi kezâlik ucuzca mübaya'a edegeldiği ba'zı mahalleri zabt ile müstemlekât haline koymaları"⁶⁶ olmuştu. Zira buralar artık İngiliz mallarına ve ihtiyaçlarına kapatılmıştı. Rusya da Türkistan'dan Çin'e kadar ilerleyip nüfûzuna aldığı yerleri Rus mallarıyla doldurup İngilizlerin ticâretini engellemişti.

Paris Sefiri'ne göre; "İngilizler, bu zararları telâfi etmek için Mısır'dan aşağıya Ümit Burnu'na doğru Afrika'nın iç ticâretini ele geçirmek için çalışmalara başlamıştı. Buna engel olmak isteyenlerle velev ki Fransa olsun vuruşmayı da göze almışlardı". Netice olarak ticâretine engel olan Almanya, Fransa ve Rusya'nın aleyhindeydi. Son yirmi yıla kadar İngiltere harp kuvvetleri yeterli olmayan devletlere savaş açar ve ticâretini engellemelerine izin vermezdi. Şimdi bunlara karşı sessiz kalışı "harbe duruşmak pek kolay işlerden olmamasından nâşiydi"⁶⁷. Sâlih Münir Paşa, bu duruma örnek olarak Filipin ve Küba adalarını Amerika istilâ ederken İngiltere'nin müdâhale etmediğini, zira Amerika'nın istilâ sonrası serbest ticâret usulünü uygulayacağı yolunda söz aldığını göstermekteydi.

Münir Paşa'ya göre Osmanlı Devleti, İngiltere ile diğer büyük devletler arasında mesele çıktığında "işin mahiyetini anlamak için meselenin Hindistan yolu, Ümit Burnu veya Transval yoluyla bir ilgisinin olup olmadığına bakmalıydı". Eğer ilgisi varsa İngiltere, harbi ve her fedakârlığı göze alacak demektir⁶⁸. Nitekim Madagaskar ve Nijer örneklerinde rakip devletlere müsâit davranmışken Siyam konusunda Hindistan'a tâbi Birmanya'ya bitişik olduğundan karşı çıkmıştı. Mısır ise hem Hindistan için önemli hem de Ümit Burnu karayolunun başlangıcı olduğundan taviz vermemekteydi.

aa. İngiltere'nin Osmanlı Politikasının Temelindeki Ekonomik Çıkarlar

Paris Sefiri Sâlih Münir Paşa'ya göre İngilizlerin 93 Harbi'ne kadar Osmanlı Devleti'ni himâye etmeleri Müslümanlara olan sevgisinden değildi. Bilakis, "Rusyalıların ol vakit Asya-yı Vûsta tarîkini tercih etmeyip Anadolu üzerinden ve bir de Süveyş cihetinden Hindistan'a doğru sarkacakları tahmin olunmasından" kaynaklanmaktaydı⁶⁹. Yani coğrafi mevki dolayısıyla Ruslara mânî olan Osmanlıları korumak Hindistan'ı korumayı temin etmek olacağından yine kendi menfa'atlerine hizmetti.

66 BOA, Y.PRK.EŞA, 43/35.

67 BOA, Y.PRK.EŞA, 43/35.

68 BOA, Y.PRK.EŞA, 43/35.

69 BOA, Y.PRK.EŞA, 43/35.

Bunun yanı sıra İran'a giden İngiliz mallarının bir kısmı en kısa yol olan Trabzon, Erzurum ve Bayezid üzerinden sevk olunmaktaydı. Bundan başka İran'a transit gidiş için Volga, Ejderhan ve Bahr-i Hazar'dan geçerek giden Gazne ve Meşhet yolu vardı. Ayrıca Poti, Kutayis ve Tiflis'ten geçen, bir kolu Baku'den Tebriz'e ve diğer kolu da Bahr-i Hazar'dan İran sahiline ulaşan iki yol daha bulunmaktaydı. Ancak "bu yollar hem dolaşık ve hem de Rusya yed'inde olmak hasebiyle Rusya Hükûmeti tarafından fazla transit resmi ve usûl-i himâyeye göre bir takım mevâni ihdâsıyla İngiliz ticâretine sed edilebileceğinden" Osmanlı yolu tercih edilmekteydi. Son olarak Trabzon yolu Erzurum ve Bayezid'den Tebriz'e, oradan Tahran'a, Tahran'dan Meşhede, Meşhet'ten Herat ve Merv'e ulaşılmaktaydı. "Merv ise Peşaver'in miftâhı mesâbesinde askerlik nokta-i nazârından fevka'l'ade önemliydi. Rusya ile harp çıkarsa Trabzon yolu asker sevkine de uygundu"⁷⁰.

ab. İngiliz Politikasına Yön Veren Dînî ve Siyâsî Etkenler

Osmanlı Devleti aynı zamanda hilâfet makamının da sahibiydi. İngiltere'nin de Hindistan'da milyonlarca Müslüman tebaası olduğu için Osmanlı Devleti ile dost olarak "Hilâfet-i Celîle'nin nüfûz-ı âlîsinden oralarca istifâde etmeyi de menfa'atine muvâfık buluyordu"⁷¹. Gerçekten de İngiltere, daha 1857 ayaklanmasında Müslümanların Hindularla birlikte isyana katılmalarını önlemek için dönemin Padişah-Halifesi Abdülmecid'den mektup almak ihtiyacı hissetmişti⁷².

Rusya'nın İstanbul ve Boğazları ele geçirme düşüncesine karşı İngilizler, Osmanlı'yı takviye edip Rusya'ya karşı bir set oluşturmazsa Rusların ilerlemesi durdurulamaz ve Hindistan elden giderdi. Ancak Rusların Anadolu yoluna bakmayıp Orta Asya'daki Hanlıkları birer birer istilâ edip Herat yolunu seçmeleri, Osmanlı'ya verilen önemi ortadan kaldırmıştı. Rusların, Basra Körfezi'ne yönelmeyecekleri ve İngiliz ticâretine engel olmayacaklarına söz vermeleri üzerine İngilizler, Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarını değiştirmişlerdi. Zira aynı süreçte Eleşkird ve Bayezid'den geçerek İran'a giden ticâret yolunu Rusya'ya i'ade ettirdikten sonra Mısır'ı dahi bazı ahvâl ve vuku'ât-ı fevkâ'l'ade neticesinde işgâl edip kanal yolunu dahi ellerine geçirdiklerinden Devlet-i Aliyye'ye karşı politikalarını başkalaştırmışlardı⁷³. İngilizler, Osmanlı ülkesinin İstanbul ve Boğazlar ile Anadolu'nun Hind yolu selâmetine ta'alluk eden cihetlerine dokunulmamak şartıyla küçülmesini politik menfa'atine muvâfık görmeye başlamıştı. Ayrıca Arap yarımadasının Osmanlı elinden çıkması ve "Hilâfet-i Mukaddese-i İslâmiye'nin" kendilerinin uzaktan nüfûzuna tâbi olacak Şürefâ eline geçmesi için çalışmaktalardı.

70 BOA, Y.PRK.EŞA, 43/35.

71 BOA, Y.PRK.EŞA, 43/35.

72 Eraslan, *a.g.e.*, s. 67.

73 BOA, Y.PRK.EŞA, 43/35.

Bu bölgeyi Osmanlı'dan ayırmak istemelerinin sebebi aynı zamanda mâli ve ticârî idi. Bölgenin petrol ve gaz yatakları, başta İngilizler olmak üzere bütün emperyalist devletlerin iştahını kabartmaktaydı. Ayrıca “usul-i cedîde-i fenniye üzere menâbî’i servet-i tabî’iye-i memleketi yani birçok madenleri ve zift ve gaz göllerini işletip ve kanallar ve burgulu kuyular ile sular getirip Araziyi saky ü irvâ ile zirâ’ati tâ’im ve vapurlar ve demiryollar ile mu’amelât ve münâkalât-ı ticârîyeyi teshîl ve emniyet ve inzibât-ı memleketi istikmâl edecekleri” beklenmekteydi. Bölgenin tabî’î zenginliklerinden “İngiliz sermayedarlarını ve erbâb-ı sa’y ve amelini istifâde ettirmekle beraber ahalisinin de memleketin imârından ve terakkiyâtından dolayı kazançları” artacağı gibi ihtiyaçları da çoğalacak ve çeşitlenecekti. Böylece kazandıklarını yine İngiliz mallarını alıp satmak için kullanacaklarını hesap ediyorlardı⁷⁴.

ac. İngilizlerin Ermeni Politikası

İngilizlerin, Ermenileri desteklemelerinin bir sebebi Rusya hudûdu civârında bir Ermeni emâreti kurulus ise Rusya Ermenileri’nin buraları ilhâk etmek niyetinde olmalarıydı. “Rusya ile İngiltere’nin arasında bir harp çıktığı takdirde zaten İngiltere’nin minnetdârı ve çırâğ-ı hâssı olacak olan işbu Ermeni emâret veya vilayet-i mümtâzesinin Rusya Ermenileri’yle beraber ayaklanarak Rusya ordularından bir ikisini olsun orada işgâl etmekle”⁷⁵ yükünü hafifletmek suretiyle İngilizlere hizmet edecekleri düşünülmekteydi.

Sâlih Münir Paşa’nın raporunda, İngiltere politikasını âdetâ iliklerine kadar tahlîl eden bir bakış açısı ve bilgi birikimi söz konusudur. Şehzadeliğinde II. Abdülhamid’in Fransızca öğretmenliğini yapan Salih Münir Paşa, İstanbul’a geldiğinde Yıldız’da padişah ile görüşen, Paris’ten giyim kuşam konusunda padişaha yardımcı olan bir diplomattır⁷⁶. Ayrıca padişahın Balkan devletlerine yönelik siyasetinin uygulanmasında büyük katkısı olduğu; ancak idârî politikalara yönelik tavsiyelerinin pek dikkate alınmadığı belirtilmektedir⁷⁷.

b. Rusya’ya Bakış

Petersburg Sefâreti de Rusya’nın Uzak Doğu politikasının aşamalarını yakından takip etmekteydi. Ermeni militanların Rusya sınırından Osmanlı topraklarına geçişini engelleme konusunda Rus Hâriciyesinden vaat alan Hüsnü Paşa⁷⁸, Rus hükûmet politikasının asıl ağırlık noktasının Uzak Doğu olduğunu haber vermektedir.

74 BOA, Y.PRK.EŞA, 43/35.

75 BOA, Y.PRK.EŞA, 43/35.

76 Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 16.

77 Ahmet Dönmez, “Bir Son Dönem Osmanlı Diplomatinin Yükselişi ve Düşüşü: Salih Münir Paşa”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXXVIII, sayı 65, Ankara 2019, s. 169-195.

78 Mirliva Hüseyin Hüsnü Paşa, (1839-1916) asker ve diplomat. 1889-1908 döneminde Petersburg Sefir-i Kebiri’dir. Harbiye’de hocalık, yabancı devlet büyüklüğünün gelişlerinde mihmandarlık görevlerinde bulunacak kadar Sultan Abdülhamid’in güvendiği bir şahsiyettir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Köçen, *Osmanlı Hariciyesinde Bir Asker Sefir Hüseyin Hüsnü Paşa (1839-1916)*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2019.

Japonya'nın İngiltere ile Ocak 1902'de imzaladığı anlaşmadan sonra Nisan 1902'de Çin ile imzaladığı Pekin deklarasyonu ile Mançurya'dan çekileceğini söyleyen ve bunu Almanya'nın kışkırtmasıyla yarıda bırakan Rusya, bölgeye asker mühimmât ve donanma sevk etmekteydi. Bu tavır başta Japonya olmak üzere “o taraflarda menafî-i mühimme-i siyâsiye ve ticâriyeleri bulunan bazı düvel-i muazzama tarafından iyi görülmediği gibi husûsiyle Japonya'daki efkâr-ı umûmiye-i hâzıra nihayet derecede galeyânda bulunmasından ileri gelmişti”⁷⁹. Rus politikası, 1903 yılı boyunca Mançurya ve Kore hakkında Japonya ile yapılan müzakerelere yoğunlaşmıştı. Bu çekişmenin iki taraf arasında yakın bir savaşa işaret ettiği açıktı. Nitekim karşılıklı tekliflerden sonra 1904 yılında savaş başlayacaktı.

Paris Sefareti de Hâriciye Nezâreti'ne Uzak Doğu gelişmelerinin savaşa doğru gittiğini doğrular bilgiler aktarmaktaydı. Tarafların birbirlerini bloke edecek teklifler ile âdeta vakit kazanmaya çalışmaları, müttefikleri bulunan “Fransa ve İngiltere hükûmetlerinde endişe-i azîmi mûcib olduğundan” Londra ve Paris kabineleri müttefikleri bulunan iki hükûmet arasında bir savaş çıkacak olursa nasıl hareket edeceklerini kararlaştırmak üzere müzakerelere başlamışlardı. Paris Sefiri, güvenilir bir kaynak vasıtasıyla, görüşmelerin bittiği ve “bir harp zuhûru takdirinde işe müdâhale etmemek hakkında mezkûr iki kabineto beyninde bir ittifâk-ı hafî akdolunduğu” haberini vermişti. Sefir, iki tarafın zaten bir gâile çıkarmamak için çalıştıkları ve hattâ “Çin arâzisinden bir kısmının mukâsemesi suretiyle müşkilât-ı hâzıraya muvakkaten nihayet verileceği umumen zannedilmektedir”⁸⁰ ifadesiyle her iki tarafın ‘kesilmiş bulunan Çin karpuzundan’ dilimler almakta kararlı olduklarının Osmanlı diplomatları tarafından da bilindiğini göstermekteydi.

Diplomatlar arasında tartışma konusu olan bu durum, Sultan II. Abdülhamid'in de dikkatini çekmişti. Padişah, “Fransa ve Rusya ittifâk-ı malûmunun mahiyeti anlaşılammakta olduğundan” Paris Sefareti'nden etraflıca sorularak cevabın arz edilmesini emretmişti⁸¹. Sadrazam Ferid Paşa, 28 Ocak 1904 tarihli arzında; Hâriciyenin, Uzak Doğu hakkında İngiltere ile Japonya arasında yapılan ittifâkın ardından Rusya ve Fransa Hükûmetlerinin bölgedeki çıkarlarını muhâfaza için 19 Mart 1902'de husûsi bir ittifâka lüzûm gördüklerini bilgisini aktarmaktaydı. Ancak “işbu ittifâk-ı âhîrin evvelki ittifâkın (1894) noksânını ikmâl maksâdıyla akd olunduğu muhakkak addolunabileceği” kanaatini ifade etmişti. Gerçekten de Japonya ve İngiltere'nin ittifâkına karşı Rusya ve Fransa, Çin ve Kore'nin toprak bütünlüğünü

79 Petersburg Sefaret-i Seniyyeleri'nden “Hüsni” imzasıyla Baş Kitabet'e 13 Teşrin-i evvel 1903 (13 Ekim 1903) tarihinde gelen şifre, BOA, Y.PRK.EŞA, 44/21. Söz konusu siyasi görüşme ve çekişmeler için ayrıca bkz. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 435; Burak Semih Gülboy, “19. Yüzyılda Uzak Doğu Asya'da Güç Dengesinin Evrimi”, *Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu*, ed. Deniz Ülke Arıboğan, Bağlam Yayınları, İstanbul 2001, s. 15-44.

80 Paris Sefaret-i Seniyyesi'nden Hariciye Nezâreti'ne 23 Kanun-ı evvel 903 tarihinde gelen 532 numaralı mahremane tahriratın tercümesi, BOA, Y.A.HUS, 463/46, lef 3. Sadrazam M. Ferid Paşa'nın arzı 29 Aralık 1903 tarihidir.

81 Sadrazam Ferid Paşa'nın 17 Kanun-ı sâni 1319 (30 Ocak 1904) tarihli arzı. BOA, Y.A.HUS, 465/84, lef 1 Hariciye'nin arzı 10 Zilkade 1321 (28 Ocak 1904) tarihidir.

ihlâl ederek kendilerinin menfa'atlerini haleldâr edecek devletlere karşı gerekli tedbirlerin alınacağını te'yit etmişlerdi⁸².

Diğer taraftan Japonya, 1903 Temmuz'unda Mançurya'nın kontrolünü Rusya'ya, Kore'nin kontrolünü de Japonya'ya veren bir anlaşma önermişti. Rusya, bu teklifi ciddiye almadı. İki ay sonra verdiği cevapta Mançurya'nın Rusya'ya ait olması ve Kore'nin bağımsızlığını öngören bir açılım yapmıştı. Anlaşmak isteyen ancak Kore'den vazgeçmeyen Japonya, Rusya'ya eşit şartlarda bir teklif sunmuştu. Buna göre Rusya'nın Mançurya'da sahip olduğu hakların aynısına Japonya, Kore'de sahip olacaktı⁸³. Fransa'nın iki devlet arasında arabuluculuğu söz konusu olmuş; ancak Rusya'nın savaşa hazırlandığını gören Japonya, Şubat 1904'te savaşı başlatmıştı.

Nitekim Londra Sefiri Musurus Paşa'nın 25 Ocak 1904 tarihli yazısı, Kore'yi paylaşmak ve Çin'in toprak bütünlüğünü korumak adına giriştiği çabalar sonuç vermeyen Japonya'nın tek seçeneğinin savaş olduğunu bildiriyordu. Rusya, Kore'nin ikiye ayrılarak her iki tarafın ayrıcalıklarının da karşılıklı tanınmasını reddetmişti. Mançurya üzerinde de anlaşmanın reddedilmesi durumunda tek çıkar yol görünüyordu. Musurus Paşa, "Mançurya Kıt'âsı Çin memâliki aksâmından olması hasebiyle Çin Devleti'nin tamamîyet-i mülkiyesinin iki devlet tarafından tasdikine dâir olan Japonya'nın teklifini kabul etmediği cihetle Japonyalıların meseleyi harben tesviye etmekten başka çareleri kalmadığını mevsûkan istihbâr eylediğim ma'rûzdur"⁸⁴ diyordu. Böylece Japonya'nın 8 Şubat'ta savaşı başlatmasından neredeyse iki hafta önce savaşın çıkacağı İstanbul'a, Padişah'a arz edilmiş oluyordu. Bu durum gelişmelerin önünde giden bir değerlendirme ve haber alma başarısı olarak görülebilecek mahiyettedir.

Aynı şekilde Petersburg Sefâreti'nden gelen haberler de savaşı önceden haber veriyordu. Hüsnü Paşa'nın 6 Şubat 1904 tarihli yazısı, Japonya'nın 5 Şubat'ta ilişkileri kesen Japon notasına verilen Rus cevabının barışçı bir tarzda yazılsa da "Japonya'da efkâr-ı umûmiye fevka'l'âde galeyânda bulunduğu" kabul edilmeyeceği yolundaydı. Savaşı mümkün olduğu kadar geciktirmek isteyen Rus Hâriciyesi, savaştan her iki tarafın da "her cihetle pek ziyâde zarar-dîde olacakları gibi netâyicin haklarında vahîm olacağını ve Japonyalıların bu derece ısrarları hariçten vuku' bulmakta olan teşvikâta hamlolunacağını"⁸⁵ ifade etmişti. Rusların, Japonya'ya dışardan teşvikten bahsetmesi ilginçtir. Zira İngiltere ile Japon ittifâkı Çin'in toprak bütünlüğü üzerine kurulu olarak ilan edilmişti. Kendileri de bir buçuk yıl içinde bir savaşın hazırlığı içindeydi⁸⁶. Bir mânâda ava giderken avlanmışlardı.

82 Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 435.

83 Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 795.

84 Londra Sefiri Musurus Paşa'dan Baş kitabete 12 Kanun-ı sâni 1904 / 25 Ocak 1904 tarihli yazı BOA, Y.PRK. EŞA, 44/78; Tahsin Paşa'ya çekilen 12 Kanun-ı sâni 1904 tarihli telgraf, BOA, HR.ŞFR, 544/51.

85 Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa'dan Baş Kitabet'e gönderilen 19 Zilkade 1321 (6 Şubat 1904) tarihli şifre, BOA, Y.PRK.EŞA, 44/104.

86 Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 784-785.

8. Japonya'nın Kore'yi İlhak Hazırlıkları ve Osmanlı Hâriciyesi

1876'daki Kangwa Antlaşması'yla ete kemiğe bürünen Kore'ye yönelik Japon ilgisi, devamlı şekilde gelişmiş ve nihayet 1904-1905 savaşıyla zirvesine ulaşmıştı. Nitekim 1895 savaşında Japonya'nın durdurulmasından da istifadeyle 1897 yılında imparatorluk ilan edilen Kore, adım adım Japon kontrolüne geçmişti. Daha savaşın hemen başında Kore'ye asker çıkaran Japonya, Kore'yi bir ittifak anlaşmasına zorlamıştı. Osmanlı Devleti'nin Londra Sefiri Musurus Paşa, 29 Şubat 1904 tarihli şifre telgrafında “Japonya ile Kore arasında Kore'nin bağımsızlığının tanındığı bir ittifak mu'âhedeşi akdolunduğunu”⁸⁷ haber vermişti. Buna göre; “Kore'nin dahî idâre-i dâhiliyesini ıslâh zımında Japonya'nın mu'âvenetini kabûl ile Japonya'nın Kore'de serbestî-i hareketini tasdik eylediği”⁸⁸ Japonya'nın Londra Sefâreti'nden gazetelere tebliğ olunmuştu. İngiltere, Fransa ve Rusya'dan sonra Japonya da ilkel bir memlekete medeniyet götüren bir büyük devlet oluyordu! Zira bağımsızlığını tanıdığı Kore'yi istediği gibi ilhak etmeye hazırlayacaktı.

9. Basın Kaynaklarının Kullanımı

Osmanlı Hâriciyesi, savaşın askerî ve diplomatik gelişimiyle alakalı basın takibi de yapıyordu. Nitekim Japonya kaynaklarından gelen ve yayınlanan havâdise göre Mart'ın onuncu günü Port Arthur'un hâricinde vuku' bulan muhârebede Japonların hiçbir gemisi batırılmamıştı. Ancak bir torpido ile bir harp sefinesi hasar görmüş ve bunlar ise bir hafta zarfında ta' mir edilebileceği ve o gün Port Arthur şehrinin topa tutulup epeyce zarar gördüğü bilgisi arz edilmişti⁸⁹.

Yıldız Sarayı'na aktarılan bilgilerin kaynaklarından biri de yabancı basının taranıp ilgili haberlerin tercümelerinin aktarılmasıyla oluşuyordu. Nitekim Times ve Tan gibi gazetelerde yer alan haberler ve değerlendirmeler siyasî ve askerî gelişmelerin mâhiyetini anlamaya yardımcı oluyordu. Times Gazetesi'nde yer alan bir yazıda askeri gelişmeler hakkında bilgi verildikten sonra Seul'dan alınan ma'lumâta göre “Japonya (Kore) memâlikinde fi'ilen bir kontrol vaz'etmiş olduğu gibi Kore memurlarının ahvâl ve harekâtını dahî taht-ı tarassûd ve teftişe almıştı”. Japonların şimdiye kadar kazandıkları başarıların basın âleminde olumsuz yorumlarla verilmesinin arkasında Fransız basınının olduğu tespit edilmişti. “Fransız matbu'âtının bir kısmı (sarı tehlike) nâmıyla yazdıkları makalelerde Japonyalıların küre-i arz üzerindeki tehlikelerini göstermek istemişlerdir” tespiti yapmıştı. Fransız basınının Japonya'nın Fransız Uzak Doğu sömürgeleri için de tehdit olacağı değerlendirmesinin ise “St. Petersburg'dan vârid olan ta'limât üzerine tertib olunduğu şüphesizdir” diyerek iki taraf

87 Musurus Paşa'nın 16 Şubat 1319 (29 Şubat 1904) tarihli telgrafı, BOA, Y.PRK.EŞA, 45/44, lef 1.

88 BOA, Y.PRK.EŞA, 45/44, aynı belge; Musurus Paşa'nın 16 Şubat 1319 / 29 Şubat 1904 tarihli telgrafı, BOA, HR.ŞFR, 544/68.

89 Musurus Paşa'nın 16 Mart 1904 tarihli telgrafı, BOA, Y.PRK.EŞA, 45/44, lef 2.

arasındaki iş birliğine dikkat çekmekteydi. Times muhâbiri ise eğer Avrupa için bir tehdit söz konusu olursa asıl “Rusya’ya karşı her türlü müdâfa’ a hazırlığını yapması gerekir”⁹⁰ diyerek kendi hükûmetinin de görüşünü aksettirmişti. Aynı şekilde Tan Gazetesi’nin haberine göre Uzak Doğu gelişmelerinin ilk yansıması Arnavutluk’ta görülmüştü. Osmanlı yönetiminin batı baskısıyla giriştiği Makedonya ıslahâtına her şeyiyle karşı olan Arnavut ayaklanmalarının Osmanlı için iyi bir bahane olacağına işaret edildikten sonra Avusturya ve İtalya’nın dikkatle takip edilmesi gerektiği belirtilmişti⁹¹.

Savaş hamleleri hakkında bilgi verildikten sonra Petersburg’a Seul’daki Rusya Sefiri tarafından Şangay üzerinden 18 Şubat 1904 tarihinde gönderilen resmî bir telgrâfnâmede Kore’de bulunan Japon Sefiri’nin Kore Kralı tarafından kabûl olduğu haber verilmişti. Sefir, “bundan böyle Japonya Hükûmeti Kore memâlikini idâre edeceğini beyân ve buna ita’ât olunmadığı halde Kore Kralı’nın sarayını Japonya askerleriyle işgâl edeceği tehdidini”⁹² iletmişti. Kore’de bulunan Japon Sefâreti tarafından Rusya ile siyâsî münasebetler kesilmiş olduğundan Kore’nin bîtarafılığına ta’arruz olunacağına ne Kore Hükûmeti’ne ve ne de orada bulunan ecnebi sefirlerine tebliğ olunmadığı bildirilmekteydi.

Aynı gün Petersburg Sefâreti’nden gelen yazıda, Rusya’nın bu gelişmelere karşı tepkisi aktarılmaktaydı. Rusya yabancı ülkelerdeki sefirlerine 22 Şubat 1904 tarihinde gönderdiği tebliğde, Japonya’nın keyfî davranarak uluslararası hukûku hiçe saydığının ilgili devletlere duyurulması kamuoyu oluşturulmasını istiyordu:

- 1- Japonya mevcut uygulamasıyla medenî devletlerarasındaki ilişkilerin olmazsa olmazı olan bütün usûl ve nizâmlara önem vermediğini göstermişti. Rusya hükûmeti “Japonya’nın Kore hakkında tevessül eylediği tedâbir-i müstebidâne ve hodserâne hakkında” devletlerin nâzar-ı dikkatlerini celp eylemeyi lazımeden addediyordu⁹³.
- 2- Rusya, Kore’nin tamamıyla müstakil bir devlet olduğunu ve hükûmranlık hakkı ile toprak bütünlüğünün bilcümle devletlerin garantisi altında bulunduğunu hatırlatıyordu. Nitekim gerek Shimonoseki Anlaşması’nın ilk maddesi, gerekse 30 Ocak 1902 İngiltere-Japonya, 16 Mart 1902 Fransa-İngiltere beyannâmesiyle bu husûs te’yt edilmişti. Ayrıca Kore İmparatoru Rusya ile Japonya arasında çıkabilecek bir savaşın yaratacağı tehlikeyi önceden gördüğü için 1904 Ocağı’nda tarafsızlığını bütün devletlere bildirmişti. Rusya kendisi de dâhil olduğu halde devletlerin çoğunun bu tebliği iyi karşıladıklarını paylaşmaktaydı. Hatta Kore’nin tamamen tarafsız kalacağı

90 BOA, Y.PRK.TKM, 47/42. Taymis Gazetesi’nin 18 Şubat 1904 tarihli nüshasından tercüme olunmuştur.

91 BOA, Y.PRK.TKM, 47/42, Tan Gazetesi’nin 20 Şubat 1904 tarihli nüshasından tercüme olunmuştur.

92 Beyoğlu’ndan Mabeyn-i Hümayun’a çekilen 9 Şubat 1319 (22 Şubat 1904) tarihli telgraf, BOA, Y.PRK.PT, 23/27.

93 Petersburg Sefaret-i Seniyyesi’nden Hariciye Nezâreti’ne 24 Şubat 1904 tarihiyle varid olan 112 numaralı tahriratın tercümesi, BOA, Y.A.HUS, 469/83.

beyanına İngiltere kabinesi tarafından da resmî bir yazıyla teşekkür edildiğini dile getirmişti. Bütün bunlara karşın Rusya, Japonya'yı inkâr edilemeyecek kat'î delil ve bilgiler ışığında “kendi ta'ahhüdât-ı mahsûsası hilâfına ve hukûk-ı düvel kavânîn-i esâsiyesine mugâyir olarak” hareket etmekle suçlamaktaydı. Japonya Hükûmeti Rusya'ya karşı savaşa başlamadan önce tarafsızlık ilân eden Kore hükûmet-i müstakîlesi arazisine asker ihrâcına⁹⁴ başlamıştı. Görüldüğü üzere Rusya, Japonya'yı uluslararası hukuka ri'âyet etmediği için taraf devletlere şikâyet ediyordu.

- 3- İddiâya göre; Japonya bununla da kalmamış harp ilân etmeden üç gün önce tarafsız Kore'nin Cemulpo Limanı'nda bulunan iki Rus gemisine saldırmıştı. Japonlar, Rus telgrafhâneleri ve Kore'nin telgraf hatlarını keserek bu gemilerin kumandanlarının hükûmetleriyle haberleşmesinin de önüne geçmişlerdi. Dolayısıyla devletler hukûkuna aykırı biçimde Kore limanlarındaki Rus ticâret gemilerini de ganimet olarak zapt etmişlerdi.
- 4- Seul'daki Japon Sefîri, Kore'nin bundan sonra Japonya tarafından idare olunacağını, karşı gelinirse Japon askerinin imparatorluk sarayını işgâl edeceğini bildirmişti.
- 5- Japon Hükûmeti Kore'deki Rus Sefîri'ne, sefâret ve konsoloshâneler me'mûrlarıyla birlikte Kore'yi terk etmesini Fransız Sefîri vasıtasıyla ihtâr etmişti.

Bütün bu keyfilik ve usûlsüzlüklere karşı Rusya devletlerarası hukûkun çiğnenmiş olmasını bütün devletler nezdinde protesto ettiğini duyurmuştu⁹⁵.

Rusya, Kore'de artık Japonlar hâkim olduğu için Kore'den gelebilecek her talebi yok hükmünde sayacağını ilan etmişti. 30 Ocak 1902 tarihi itibarıyla Japonların Kore'yi işgâl ile yönetime el koymalarının yapılan anlaşmalara aykırı olduğunu iddiâ eden Rusya, devletler nezdinde olayı protesto etmek için sefirlerini görevlendirmişti. Kore İmparatoru'nun Rusya ile Japonya arasında bir savaş durumunda tarafsız kalacağını uluslararası alandaki muhataplarına duyurması da Japonya'nın emrivâki'si karşısında etkisiz kalmıştı. Rusya, bu aşamada doğrudan karşı koymak durumunda olmadığını zımnen ifâde etmiş oluyordu.

Londra Sefâreti 28 Şubat'ta Londra'daki Japonya Sefâreti'nden yapılan duyuruyu doğrudan Mabeyn Baş Kitâbeti'ne göndermişti. Japonya ile Kore arasında bir ittifâk anlaşması yapılmıştı. Buna göre “Japonya, Kore'nin istiklâlini tanıdığı ve Kore'nin dahî idâre-i dâhilisini ıslâh zımında Japonya'nın mu'âvenetini kabûl ile Japonya'nın Kore'de serbestî-i hareketini tasdik eylediği” anlaşılmaktaydı⁹⁶.

94 BOA, Y.A.HUS, 469/83.

95 BOA, Y.A.HUS, 469/83.

96 Londra Sefâret-i Seniyyesi'nden Mabeyn Baş Kitâbeti'ne gönderilen 28 Şubat 1904 tarihli yazı, BOA, HR. ŞFR, 544/68.

Rusya'nın, sefâretleri vasıtasıyla tarafsız devletlere ilettiği uyarı notasındaki politika anlayışı, Hâriciye Nezâreti'nden Sadâret'e aktarılmıştı. Buna göre; Japonya Kore'yi işgâl ve yönetimini eline almış olduğundan Kore sahil ve limanlarında bulunan tarafsız devletlerin gemilerinin zarar görmemesi için uyarıda bulunmuştu. Rusya, savaş hâlinin gerektirdiği tedbîrleri alırken Kore liman ve karasuları da düşman toprağı sayıldığı için tarafsız devletlerin gemilerinin kurallara uymak şartıyla bölgede bulunabileceklerini duyurmuştu⁹⁷. Savaş sırasındaki gelişmeler ayrı bir çalışmanın konusu olacağından burada ele alınmayacaktır.

Sonuç

On sekizinci asrın sonunda başlayan ikâmet elçiliğı ile kalıcı bir devlet kurumu olma yolculuğuna çıkan Hâriciye Nezâreti'nin, bir asırlık sürecin sonunda devletin dış politikası için hangi noktaya geldiğini 1895-1904 yıllarındaki olaylar ve yazışmalar üzerinden tespit etmeye çalıştık. Görülen odur ki, Osmanlı Hâriciyesi, aradan geçen zamanda hem kadro hem de olayların gelişimini doğru okuma bakımından adeta çağ atlamayı başarmış bir devlet kurumu haline gelmiştir. Bu neticede haber alma kanallarının çeşitlenmesi başta olmak üzere teşkilatın yaygınlaşmasının getirdiğı bilgi akışı önemli pay sahibidir.

Başlangıçta, bulunduğu başkentte yaşanan askeri hazırlığın yönünü tespit ve teşhis edemeyen örnek var iken yüzyılın sonunda imparatorluk merkezine çok uzak bir bölgede yaşanan gelişmelerin, çıkacak savaşların önceden merkeze bildirildiğini görüyoruz. Osmanlı Devleti artık bölgesel güç olmaktan çıkmış, varlığını muhafazayı düşünen bir pozisyona düşmüştür. Askerî, ekonomik veya kültürel gücü ile oyun kurmak, bölgesel ve küresel etkinliklere girişmek imkânı ve vizyonu kalmamıştır. Lakin ülkesi üzerinde emelleri bulunan büyük güçlerin dünyanın her tarafındaki faaliyetlerini yakından tâkip etmek ve kendi sınırlarına nasıl yansıyabileceğini öngörmekten asla vazgeçmemiştir.

Burada anılan dönemde devletin başında Sultan II. Abdülhamid'in bulunduğu hatırlanmalıdır. İç ve dış siyâsette hemen her gelişmeyi yakından takip ederek kontrolü elden bırakmayan padişahın, toplanan haberleri değerlendirmek ve karar almakta tek yetkili olduğu bilinmektedir. Çin, Japonya, Cava ve Singapur gibi ülkelerde yaşayan Uzak Doğu'nun Müslümanlarıyla din kardeşliği ve eğitim merkezli ilişkisinin devam ettirildiğini unutulmamalıdır. Elbette bölgenin aktörleriyle çatışmaksızın bu çalışmaların yürütülmesine özen gösterilmiştir. Bu arada 1889 sonunda gündeme gelen Ertuğrul Fırkateyni'nin gönderilmesinde, ekibe dâhil edilmesi düşünülen muhabir ve yazarların gezinin hem iç hem de dış dünya Müslümanlarına verilmek istenen mesajla doğrudan ilintili olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerektir. Zira Ertuğrul Fırkateyni, güzergâh boyunca Uzak Doğu Müslümanlarının bulunduğu pek çok yerde molalar vermiştir.

97 Hariciye Nazırı Tevfik Paşa tarafından Sadâret'e 25 Mart 1320 (7 Nisan 1904) tarihinde gönderilen yazı, BOA, Y.A.HUS, 470/76, lef 4. Sadrazam Ferid Paşa'nın arzı ise 30 Mart 1320 (11 Nisan 1904) tarihlidir.

Bu tespitleri yaparken olumlu örnekleri genellemediğimiz gibi münferit başarısızlık örneklerini de elbette yok saymıyoruz. Nitekim 1911’de İtalyanların Trablusgarp’a asker çıkarmak konusundaki notalarını briç masasında alan Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa’nın önceki görevi Roma Sefirliği idi. İtalya’nın bilhassa Fransa ile bu saldırı için uzun yıllar süren bir görüşme trafiğinde olduğunu atladığımızı düşünebiliriz. Ancak burada Sultan II. Abdülhamid figürünün belirleyiciliğinin kalmadığını da unutmamak gereklidir. Zira 1909 Nisan’ından 1913 Bâb-ı Âlî baskınına kadar yönetime doğrudan girmeyen; ancak her işe karışma gayretinde olan perde arkasındaki yönetici pozisyonundaki İttihat ve Terakki yönetimi söz konusudur.

Ele aldığımız sürecin başlangıcında, Washington Sefiri Mavroyeni Bey’in ABD-Japon ticâret anlaşması görüşmelerinden hareketle Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ticârî ilişkilerdeki kapitülasyonları kaldırmak arayışına girmesi, Hâriciye kadrosu üzerinde yaratılmak istenen olumsuz imaja karşı müspet ve önemli bir göstergedir.

Görev yapanların din ve milliyeti bakımlarından eleştirilere hedef olan Hâriciyenin bu gayrimüslim seffiri, ülke menfaatlerini öne çıkarma konusunda on dokuzuncu asır boyunca yaratılmak istenen Osmanlı kimliğinin başarılı bir temsilcisi olsa gerektir.

Diplomasinin en genel anlamda, devletlerarasındaki ilişkileri, tarafların çıkarları ve işlemlerini yürütmeye yönelmiş, devletlerin siyâsî ilişkilerinin yönetilmesi ilmi, şeklinde tanımlanmasından hareketle, anılan dönem için tiyatrocü misâli rol aldığı oyunu kendisi yazmayan; dış politikanın hazırlayıcısı ve fakat sorumlusu değil yürütücüsü konumundaki diplomatların⁹⁸ görevlerini yaptıklarını söyleyebiliriz.

Diğer yandan Hâriciye Nezâreti açısından, Sultan II. Abdülhamid döneminde iç ve dış politika girişimlerinde karar merciînin neredeyse tamamen Yıldız’da toplanmasından kaynaklanan bir işlevsellik kaybının olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Ancak doğrudan temsilcilerinin olmadığı bir bölgede, coğrafyaları yeniden şekillendirmeye odaklanmış rakiplerin başkentlerinde gerçekleştirilen faaliyet, olay ve eylemlerin doğru okunması, gelişmelerin doğru öngörülmesi, Nezâretin başarısı olarak kabul edilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Birimi (BAP) tarafından SBA-2017-25361 proje koduyla desteklenmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: This article was supported by Istanbul University Scientific Research Project Unit (BAP) with project code SBA-2017-25361.

98 Çakmak, *a.g.t.*, s. 1.

Kaynakça/References

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Âli Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO.AYN.d)

Hâriciye Nezâreti

Siyasi (HR.SYS)

Şifre (HR.ŞFR)

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

Yıldız Tasnifi

Husûsî Maruzât Evrakı (Y.A.HUS)

Mütenevvi Marûzat (Y.MTV)

Perakende Evrakı

Hâriciye Nezâreti Maruzâtı (Y.PRK.HR)

Posta, Telgraf Nezâreti Marûzâtı (Y.PRK.PT)

Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA)

Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM)

The National Archives (TNA)

Foreign Office (FO)

Kaynak Eserler ve Araştırmalar

Ahışhalı, Recep, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

_____, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Atf Hüseyin Bey, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri*, yay. haz. Metin Hülagu, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

Bilim, Cahit, "Tercüme Odası", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sayı 1, 1990, s. 29-43.

Birinci, Ali, "Münir Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 330-332.

Bostan, Zeynep, *Modern Osmanlı Hâriciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.

Çakmak, Aydın, *Hâriciye Nezâreti (1836-1924)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020.

Çetinsaya, Gökhan, "Dış Politika", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, ed. Coşkun Yılmaz, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, İstanbul 2012, s. 141-150.

- Deringil, Selim, "II. Abdülhamid'in Dış Politikası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. II, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 304-307.
- Dönmez, Ahmet, "Bir Son Dönem Osmanlı Diplomatinin Yükselişi ve Düşüşü: Salih Münir Paşa", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXXVIII, sayı 65, Ankara 2019, s. 169-195.
- Eraslan, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.
- Esenbel, Selçuk, *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- Findley, Carter V., "19. yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 259-262.
- _____, "Hâriciye Nezâreti", *DİA*, c. XVI, İstanbul 1997, s. 178-180.
- Gülboy, Burak Semih, "19. Yüzyılda Uzak Doğu Asya'da Güç Dengesinin Evrimi", *Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu*, ed. Deniz Ülke Arıboğan, Bağlam Yayınları, İstanbul 2001, s. 15-44.
- Hwang, Kyung Moon, *Kore Tarihi*, Feylosof Yayınları, İstanbul 2018.
- İnalçık, Halil, "Reisülküttâb", *İA*, c. IX, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 671-683.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi VIII -Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.
- Köçen, Muhammet, *Osmanlı Hâriciyesinde Bir Asker Sefir Hüseyin Hüsnü Paşa (1839-1916)*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2019.
- Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Nahm, Andrew C., *Kore Tarihi ve Kültürü*, çev. Ali Rıza Balaman, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1998.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Alkim Yayınevi, İstanbul 2006.
- Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.
- Şimşir, Bilal N., *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2005.